

Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 1998, c. 1, s. 2

Resulullah (s.a.s.) Döneminde İlköğretim Kurumları ve İşlevleri

*Şakir GÖZÜTOK**

İnsanın daima öğrenme tecrübesine sahip olduğu gerçeği, hiç bir zaman dikkatlerden kaçmamıştır. Bu sebeple sürekli bir şeyler öğrenme ve keşfetme gayreti içinde bulunan insanoğlu, zamanla öğrenme işini de belli bir kural ve düzene bağlamayı başarmıştır. Tabii ki bunu başarmanın tarihi, çok erken dönemlere uzanmaz.

Özellikle toplumun “çocuğu” keşfetmesiyle birlikte, çocuğun gelişme evreleri ile öğrenme dönemleri üzerinde ciddi çalışmalar başlatmıştır.¹ Bu sahada özellikle pedagoglar ile psikologların kayda değer çalışmaları mevcuttur. Ne var ki, ilköğretim çağının tespiti ile öğretim ile ilgili diğer hususların detaylandırılması bu çalışmalar neticesinde gerçekleşmiş ve bir hayli gecikmiştir.

Günümüzde ilköğretim dendiğinde belli yaş gruplarındaki çocukların devam ettiği ve belli programların takip edildiği formel eğitim ve öğretime sahip okullar akla gelmektedir. İlköğretimin ve diğer üst eğitim kurumlarının bu şekilde düzenlenmesi, yukarıda da değindiğimiz gibi son zamanlara rastlamak-

* Yard.Doç.Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Bilim Dalı.

1. Bu konulardaki çeşitli fikirler için bkz: Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, M.E. Bsm., İstanbul, 1967, s.104 vd.

tadır.² Resulullah (s.a.v.) döneminde, günümüzdeki gibi planlı ve programlı, belli yaş gruplarına hitap eden bir ilköğretimden ve bu öğretimin yapıldığı okullardan söz etmek mümkün değildir. İlköğretimde belirli standartlar olmayınca, daha ileri seviyedeki eğitim ve öğretim için belli kurallardan bahsetmek daha da zorlaşmaktadır.

A. RESULULLAH (s.a.v.) DÖNEMİNDEN ÖNCEKİ DURUM

İslâm'ın zuhurundan önceki devre olan ve "cahiliye dönemi" diye adlandırılan zaman zarfında, insanların okuma yazma ile basit hesaplar gibi günlük hayatta lazım olacak ilk bilgileri ihtiva eden bir öğretim gördüklerini müşahade etmekteyiz. Aynı zamanda bu tür bilgileri aldıkları çeşitli yerler de mevcuttu. Ancak bu bilgilerin alındığı yerler, belli yaş gruplarına hitap eden merkezler değillerdi. Üstelik o dönemlerde öğretim işi devlet eliyle de yapılmamaktaydı. Cahiliye dönemi ile İslâm'ın ilk dönemlerinde eğitim ve öğretim, daha çok ferdi bir gayrete dayanıyordu.³ Kettanî, "Sahabe (döneminde ve), Ömer'in hilafetinden önce şahıslar çocuğuna ve küçük kardeşine, büyükler de büyüklere öğretirdi. Fetihlerden sonra çocukların sayısı artınca Hz. Ömer kütâbların yapılmasını emretti"⁴ şeklinde bir bilgi nakletmektedir. Bu nakilde de, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in döneminden sonra Hz. Ömer zamanına gelinceye kadar, öğretimin daha çok hasbi tavırlarla gerçekleştiği ve dar bir çerçevede cereyan ettiği anlaşılmaktadır. Yine bu rivayetten hareketle, çocuklara yönelik öğretimin daha çok aile içerisinde gerçekleştiğini ifade etmek de mümkün olmaktadır. Nitekim, Mekke tarihi ile ilgili eserinde Ezrakî, Daru'n-Nedve ile ilgili bilgiler sunarken, Daru'n-Nedve'de köle ve cariyelerin eğitildiğini bildirmektedir.⁵ Daru'n-Neave'nin Mekkeli Kureyşlilerin

-
2. Osmanlılar dönemine gelinceye kadar ve hatta Osmanlılar döneminde bile uzun bir müddet medreselere genellikle Sıbyan mektebini bitiren veya başka bir yerde okuma yazma ile temel dini bilgileri öğrenen çocuklar alınır. Medreye alınmak için kesin bir yaş sınırı yoktu. Bkz: Yaşar Sarıkaya, *Medreseler ve Modernleşme*, İz Yay., 1997, s.35.
 3. Mehmet Dağ ve Hıfzırahman R. Öymen, *İslâm Eğitimi Tarihi*, M. E. Bms., Ankara, 1974, s.64.
 4. Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir el-Kettanî, *Nizamul-Hukumatî'n-Nebeviyye et-Teratibu'l-İdariyye*, Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, Ts., c.2, s.293.
 5. Ebu'l-Velid Muhammed el-Ezrakî, *Kâbe ve Mekke Tarihi*, Terc: Y. Vehbi Yavuz, Feyiz Yay., İstanbul, 1974., s.365.

hayatındaki çok önemli ve faal rolünü gözönünde bulundurur ve burada pek çok sosyal etkinliğin icra edildiğini hatırlarsak, hürlerin eğitim ve öğretimin bu önemli merkezde değil de başka mekânlarda gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen hür çocuklar kendi ebeveynleri tarafından daha çok evlerinde eğitilirdi. Bundan hareketle, böyle bir imkândan mahrum cariyeler ve kölelerin ise umuma açık Daru'n-Nedve gibi bir kurumda eğitim ve öğretime tabi tutuldukları sonucuna varabiliriz.

Mekke'de durum böyleyken, Medine'de biraz farklı bir ilköğretim manzarasıyla karşılaşırız. Zirâ Mekke'de tamamen Araplardan oluşan yerleşik halka karşılık, Medine'de yerli halk olan Araplar ile birlikte bilahare buraya göç edip yerleşen Hristiyan ve Yahudiler de mevcuttu. Zaten sayıca pek az olan Hristiyanların münferit eğitim ve öğretime katkılarının kayda değer bir önemi haiz olmadıkları hemen farkedilmektedir.⁶ Fakat Yahudilerin sayıca çok olmaları ve müstakil mahallelere sahip olmalarının yanında, Medine'de ilk olarak okuma ve yazma faaliyetlerini başlatanlar olarak da karşımıza çıkmaktadırlar.⁷

Medine'de Yahudilere ait ve ilköğretim açısından önemli olan bir okuldan bahsetmemiz uygun düşecektir. Zirâ Yahudiler, kitabî bir dine mensup olmanın getirdiği bir avantajla, müşrik Araplara nazaran eğitim ve öğretim işine daha ciddi bir şekilde eğilme imkânını yakalamışlardı. Bu sebeple Medinelî Yahudiler, Daru'l-Midras denilen bir eğitim ve öğretim kurumuna sahip idiler. Yahudiler, burayı hem adalet işlerinin tevzi edildiği bir yer olarak ve hem de eğitim-öğretim çalışmaları için kullanıyorlardı.⁸ Genellikle Medine'deki Yahudiler, Beytu'l-Midras'ta eğitim ve öğretim faaliyetlerini daha çok Tevrat'ı tedris etmek şeklinde icra ediyorlar ve bunun için topluyorlardı.⁹ Başka konu-

6. Hire'nin hristiyanlarından olan ve aynı zamanda Sa'd s. Ebi Vakkas (r.a.)'ın süt annesi olan Cufeyne de, bu esnada Medine'de okuma ve yazma öğretme işiyle meşgul olanlardan biridir. Bkz: Muhammed İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübrâ*, Daru Sadr, Beyrut, Ts., c.3, s.356; Kettanî, a.g.e., c.1, s.206,207; Hanna el-Fahurî, *el-Cami' fi Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, Daru'l-Ceyl, 1.Bsk., Beyrut, 1986, a.g.e., s.57.

7. Ebul'l-Abbas Ahmed b. Yahya b.Cebbar el-Belazurî, *Futuhu'l-Buldan*, Tah: Abdullah Uneys et-Tabba' ve Ömer Uneys et-Tabba', Müessesetu'l-Mearif, Beyrut, 1987, s.663; İbrahim Canan, *Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti*, Cihan Yay., İstanbul, 1984, s.27.

8. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peyamberi*, Çev: Salih Tuğ, İrfan Yay., 5.Bsk., İstanbul, 1993, c.1, s.187.

9. Nuru'd-Din Ali b. Ahmed es-Samhudî, *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbari Dari'l-Mustafa*, Tah: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 4.Bsk., Beyrut, 1984, c.1, s.309. (1 nolu dipnot).

larda öğretim yaptıkları ile ilgili her hangi bir kayda rastlamadık. Buna karşılık Beytu'l-Midras'ta büyüklerden çok çocuklara Tevrat ezberletme işi yapılmakta idi.¹⁰ Bu bilgilerden, Beytu'l-Midras'ın o günün şartlarında gerçek bir ilköğretim okulu olduğu anlaşılmaktadır.

Yahudilerin ayrıca "Midrasu's-Sikke" adında bir başka ilköğretim kurumuna sahip olduklarını Zeyd b. Sabit (r.a.)'tan gelen bir rivayetten öğreniyoruz. İbn Asakir, Zeyd b. Sabit'in Yahudilerin kitaplarını "Midrasu Sikke" denilen bir yerde okuyup öğrendiğini ve burada on beş gün kalarak Tevrat'ta yaptıkları tahrifi öğrendiğini kaydetmektedir.¹¹ Zeyd b. Sabit'in genç yaşlarda burada öğretim gördüğü ve Beytu'l-Midras gibi çocuklara yönelik öğretim verdiği düşünülürse, Midrasu's-Sikke'nin de bir ilkokul işlevi gördüğü söylenebilir.

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Yahudiler, ilköğretim hususunda komşuları olan Araplardan daha sistemli bir yol takip etmekte ve ilköğretimi çok erken yaşlarda başlatmakta idiler.

Söz konusu dönemde Arapların bulunduğu bölgelerde ve özellikle Hicaz'da, ilköğretimde önceden belirlenmiş bir programın takip edilmediğini yukarıda ifade etmiştik. Bu bölgelerde küttâb denilen bir nevi ilkokul diyebileceğimiz öğretim kurumlarından söz edilmektedir. Küttâb denilen bu eğitim ve öğretim kurumlarında, muhtemelen Arap yazısının okunması ve yazılması ile birlikte basit hesaplar öğretiliyordu. Tarihi verilerden öğrendiğimiz kadarıyla İslâm'ın zuhurundan sonra, buralarda İslâm dinin esasları ile birlikte Kur'ân ve diğer ilimler de okutulmuştur. Bu konuda Goldziher'in görüşlerini tenkid eden Ahmed Çelebi de okuma yazma öğreten küttâblar ile Kur'ân öğretiminin yapıldığı küttâblar arasındaki farklılığa dikkat çekmiştir. Zirâ Goldziher, "Müslümanlarda ilköğretim" adlı makalesinde Arap yazısının öğretildiği küttâbların aynı zamanda Kur'ân öğretiminin yapıldığı mekânlar olarak tanıtmış ve Ahmed Çelebi de bunun yanlış olduğunu ifade etmiştir.¹² İleride de ortaya koyacağımız gibi, Resulullah (s.a.v.) zamanında Medine'de mevcut olan küttâbların Saha-

10. İbrahim b. Ali el-Ayyaşi, *el-Medine Beyne'l-Madî ve'l-Hadır*, Mektebetu's-Sekafe, 2. Bsk., Medine, 1994, s.397.

11. Kettani, a.g.e., c.1, s.204. Burada zikredilen "Midrasu Sikke", yukarıda ismi geçen "Beytu'l-Midras" mı, yoksa başka müstakil bir Midras mıdır, tam olarak tespit edemedik. Daha doğru bir ifadeyle, bu iki midrasın aynı kurum olduklarını ortaya koyacak bir ipucuna rastlayamadık. Ancak ismine bakılırsa, bunun da Yahudilere ait ikinci bir eğitim kurumu olması kuvvetle muhtemeldir.

12. Ahmed Çelebi, *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*, Terc: Ali Yardım, Damla Yay., İstanbul, 1983, s.38 vd.

beye değil de başka şahıslara nisbet edilerek anılması, Ahmet Çelebi'nin ileri sürdüğü tezin doğruluğuna işaret etmektedir. Bu konuyu biraz sonra detaylı olarak inceliyeceğiz.

Gerçek şu ki, İslâm'ın zuhurundan evvel mevcut olan küttâblar, gerek Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde¹³ ve gerekse komşuları olan Sasanilerde de bilinen eğitim kurumları idi.¹⁴ Hatta o gün için Araplar ile Sasaniler arasındaki sıkı ilişkilerden dolayı bunlardan bir diğerine öğrenci gönderildiğine dair rivayetlerle karşılaşmak bile mümkündür.¹⁵

B. RESULULLAH (s.a.v.) DÖNEMİ

İslâm'ın zuhurundan sonraki dönemde gerçekleşen ilköğretim faaliyetlerine baktığımızda, sadece okuma ve yazma değil, aynı zamanda İslâm'ın ve dola-

-
13. Bu kurumların çok eskiden beri Arap toplulukları arasında mevcut olduğunu ifade etmek mümkündür. İyi bilinir ki, Arap toplumları arasında ortaya koydukları medeniyet ile ilk temayüz edenler Mısırlılardır. Mısırlılar da yazı öğretimini, uzmanlaşmış insanlara teslim ettiler ve bu faaliyetin yapıldığı müesseseler icad ettiler. Mısır'da, Mezopotamya'da böylece okuma ve yazmanın yapıldığı eğitim kurumları olarak küttâplar ortaya çıktı. Konu ile ilgili bilgiler için bkz: Said ismail Ali, Sa'd Mersî Ahmed ve Mahmud Kombar, *el-Medhalu ile'l-Uhumi't-Terbevî*, Daru'l-Kutub, Kahire, 1980, s.11. Hicaz bölgesinde İslâm'ın zuhurundan önce küttâbların mevcudiyetini ortaya koyan bir nakil mevcuttur: Amr b. Abese es-Sulemi'nin cahiliye döneminde kavminin ilâhlarından yüz çevirip Ehl-i Teymâ'dan Küttâb'tan birine kendi durumunu anlattığı bizzat kendi ifadeleriyle bildirilmektedir. (İbn Sa'd, a.g.e., c.4, s.217). Amr b. Abese ilk müslümanlardandır ve dördüncü sırada iman eden kimse olduğu da rivayet edilmektedir. (Bkz: İbn Sa'd, a.g.e., c.4, s.215). Buna göre söz konusu küttâb, İslâm'ın zuhurundan evvel mevcut olmalıdır.
14. Selman-ı Farisi'nin hayat hikâyesini konu alan rivayetlerde bizzat kendisi, İshahan'da iken babası tarafından Farisi Küttâbına gönderildiğini zikretmektedir. Bkz: Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, Tah: Hamdi Abdulmacit es-Silfi, Daru'ihyâ't-Turasi'l-Arabî, 2.Bsk., Beyrut, 1985, c.6, s. 242; Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Tarihu'l-İslâm ve Vefâyâtul-Meşahir ve'l-A'lam (es-Siretu'n-Nebevi)*, Tah: Ömer Abdusselam Tedmurî, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 2.Bsk., Beyrut, 1989.c.1, s.104,105; 114.
15. Bu hususta şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Hammad b. Zeyd, vefat edeceği zaman oğlu Zeyd'i, aslen İranlı Tüccar arkadaşlarından biri olan Dihkan'a teslim etmiştir. Zeyd, babasının arkadaşı Dihkan'ın yanına gitmeden önce Arap yazısını çok güzel bir şekilde öğrenmiştir. İranlı olması hasebiyle Dihkan, bu suretle Zeyd'e Farsça okuyup yazmasını da öğretmiştir. Bilahare Zeyd'in, evlendiği Ni'me binti Sa'lebe el-Adevî'den Adıyy adında bir oğlu oldu. Bu arada Dihkan'ın da Şahan Merd adında bir oğlu olmuştu. Adıyy, ergenlik çağına gelince babası onu küttâba gönderdi ve orada Arap yazısını güzel bir şekilde öğrendi. Daha sonra babası, Adıyy'i Dihkan'a gönderdi ve Dihkan onu kendi oğlu ile beraber Farisi küttâbına gönderdi. Böylece Adıyy, Dihkan'ın oğlu Şahan Merd ile birlikte Farsçayı da öğrenmiş oldu. Bkz: Cadu'l-Mevlâ Muhammed Ahmed, Ali Muhammed el-Becavî ve Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, *Eyyamu'l-Arab fi Cahiliyye*, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1988, s.8,9. Bu bilgilerden öğrendiğimize göre, Hirelilerden bir kısmı Arap yazısının yanında Fars dili ve yazısını da öğrenme imkânını buluyordu. Bu da daha çok, Hireliler ile İranlılar arasındaki sıkı ticari ilişkilerden kaynaklanmaktaydı.

yısıyla Kur'ân'ın bildirdiği esasların öğretilmesi de tabii bir netice olarak ilk-öğretimin bir parçasını oluşturduğunu görüyoruz. Durum böyle olunca, ilk olarak ilâhî mesajı alan ve öğrenen Resulullah (s.a.v.)'in dışında kalan hemen hemen herkesin eğitime ve öğretilmeye muhtaç oldukları gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple yaş durumu gözetilmeksizin bütün insanlara bu gerçeklerin öğretilmesi gerekiyordu. Bu da, ilköğretim yaşının yukarı yaşlara doğru kaymasına daha doğru bir ifadeyle belli bir yaş grubunun gözetilmediğine işaret etmektedir. Buhari'deki bir rivayetten anlaşıldığı kadarıyla, ileri yaşlarına rağmen Ashabın, Resulullah (s.a.v.) zamanında eğitim ve öğretim için büyük bir gayret gösterdiklerini müşahade ediyoruz.¹⁶ Bu da, o dönemde ilköğretim için belli bir yaşın söz konusu olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

İlköğretimde takip edilen program ise, okuma yazma öğretilen kütâbların dışında, tamamen Kur'ân âyetlerinin iniş seyrini takip ediyordu. Zirâ o gün için Kur'ân'ın bildirdiği hakikat ne ise, insanların öğrenmesi gereken gerçekler de onlardı. O halde Resulullah (s.a.v.) zamanında ilköğretim programının temelini Kur'ân'ın oluşturduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz.

C. RESULULLAH (s.a.v.) DÖNEMİNDEKİ İLKÖĞRETİM KURUMLARI

Resulullah (s.a.v.) döneminde ilköğretimin yapıldığı pek çok kurum mevcuttur. Bunları sırasıyla ortaya koymaya çalışacağız. Bunun için bir başlangıç yapmak gerekirse, ilk olarak öğretim faaliyetlerinin yapıldığı yerler olmaları hasebiyle önceliği evlere tanınmamız gerekmektedir.

1. Evler

Özellikle İslâm'ın zuhurundan sonra ilköğretimin yukarıda aktardığımız cahiliye döneminden kalan kurumlarla sınırlı kalmadığı, bunlara ilaveten özel evler, mescidler ve kütâblarda da bu tür faaliyetlerin yapıldığı göze çarpmaktadır. Eskiden beri devam edip geldiği üzere çocuklara okuma yazmayı daha çok ebeveynlerin öğretmeye çalışmaları, öğretim olayının evlerde gerçekleşmesini tabii kılıyordu. Ancak hemen şunu da ilave etmemiz gerekir ki, bu işi üstlenebilecek ve okuma yazma öğretebilecek baba sayısı da bir hayli

16. Buhari, ilim, 15.

azdı. Resulullah (s.a.v.) de, bu tabii akışa paralel olarak eğitim ve öğretime ilk olarak evlerde başlamıştır. O halde Resulullah (s.a.v.) dönemindeki ilköğretimden bahis açarken öncelikle evlerden başlamak gerekmektedir.

a. Resulullah (s.a.v.)'in Evi

Mekke'de Resulullah (s.a.v.) eğitim ve öğretim için rahat bir ortam bulamaması nedeniyle mecburen evlerde bu faaliyeti başlatmak zorunda kalmıştı. Resulullah (s.a.v.), kendisine indirilen vahyi ilk olarak Mekke'de izhar etmeğe başlamakla, eğitim ve öğretim işini ilk olarak kendi evinde ortaya koymuştu.

İslâm'ın ilk dönemlerinde Resulullah (s.a.v.), Mekke'deki kendi evinde oturur ve müslümanlar da, kendilerine bir şeyler öğretmesi ve ruhlarını arındırması için onun etrafını sararlardı. Resulullah (s.a.v.)'in kendi evini bir eğitim ve öğretim kurumu olarak kullandığı bu durum, Ahzab Suresi'nin elli üçüncü âyetinin Medine'de nüzûlüne kadar devam etmiştir.¹⁷ Anlaşılan odur ki, Resulullah (s.a.v.), Mekke'de hasıl olan ihtiyaç üzerine kendi evini bir eğitim ve öğretim kurumu olarak kullanmaya başlamış ve Medine'de pek çok kurumun devreye girmesinden sonra, evini bu işlevinden uzaklaştırmıştır.

b. Daru'l-Erkam

Özellikle Mekke'deki eğitim kurumu olarak kullanılan evlerden söz açıldığında, hiç şüphesiz "Daru'l-Erkam" diye bilinen Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evi ilk akla gelenidir.

Mekkelilerin zulmü, müslümanlara Kâbe önünde bile ibadet etme imkânı bırakmadığında Resulullah (s.a.v.), Daru'l-Erkam'ı kendisi için bir merkez olarak seçmiştir.¹⁸ Resulullah (s.a.v.)'in hangi tarihte burayı kullanmaya

17. Söz konusu âyet şöyledir: "Ey iman edenler! Bir yemek için size izin verilmiş olması hali müstesna, Peygamber'in evlerine girmeyin. (Yemeğe çağrılıp de girdiğiniz vakit de) yemek kabını gözetlemeyin. Davet edildiğiniz vakit girin. Yemeği yediğinizde hemen dağılın. (Yemekten sonra) sohbet dalmayın. Çünkü bu hareketiniz Peygamber'i üzüyor, fakat o (size bunu söylemekten) utanıyordu. Ama Allah hakkı söylemekten çekinmez." Ayrıca bkz: Ahmed Çelebi, İslâm Eğitim Tarihi, s.59.

18. Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hakim, Müstedrek alâ Sahihayn, Tah: Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Bsk., 1990, c.3, s.572; Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.1, s.306; İbnü'l-Esir izuddin Ebu'l-Hasan eş-Şeybani, el-Kamil fi't-Tarih, Daru Sadr, Beyrut, 1979, c.2, s.67.

başladığını kesin olarak bilemiyoruz. Peygamberliğinin dördüncü yılında Daru'l-Erkam'a girdiğini söyleyenlerin yanında¹⁹, bi'setin birinci yılı, hatta bu yılın ilk aylarında Erkam'ın evinin bir merkez olarak kullanıldığını iddia edenler de mevcuttur.²⁰ Ancak Resulullah (s.a.v.)'e vahyin, ilk altı ay boyunca sadık rüyalar şeklinde geldiği ve ondan sonra Cebrail vasıtasıyla gerçekleştiği çok iyi bilinen bir husustur. Bir müddet sonra "fetret" dönemi dediğimiz vahyin kesilmesi olayı gerçekleşmiştir. Yeniden vahiy geldikten sonra Daru'l-Erkam'ın kullanılması mümkün olmalıdır ki, bu da peygamberliğin gelişinin üçüncü veya dördüncü yılı olmalıdır.

Peygamber Efendimiz ve arkadaşları, Daru'l-Erkam'da toplanıyorlar, namaz kılıyorlar, Kur'ân'ı öğreniyorlar ve İslâm'ı ilk defa kabul edenlere dersler ve bilgiler veriyorlardı.²¹ Anlaşılan odur ki Resulullah (s.a.v.), Erkam'ın evini gerçek bir eğitim ve öğretim kurumu olarak kullanmıştır. Daru'l-Erkam'da bu çalışmaların ne zamana kadar yapıldığı da tam olarak tespit edilebilmiş değildir. Resulullah (s.a.v.)'in burada üç yıl ilgili faaliyetleri yürüttüğünü ifade edenler olduğu gibi²², bu sürenin altı yıl olduğu şeklinde görüş bildirenler de vardır.²³ Diyarbekri'nin rivayetine göre Resulullah (s.a.v.), Daru'l-Erkam'da yalnızca bir ay kalmıştır.²⁴

Daru'l-Erkam'ın, Hz. Ömer (r.a.)'in müslüman olmasından sonra terk edildiğini ortadadır. Tarihçilerin bildirdiğine göre, Hz. Ömer (r.a.) bi'setin altıncı yılında müslüman olmuştur.²⁵ Bu durumda Daru'l-Erkam bi'setin altıncı yılında bu işlevinden uzaklaştığı ortaya çıkmaktadır ki, bu da öğretim için bir kaç yıl kullanıldığını göstermektedir. Bu süre de muhtemelen üç yıl olmalıdır.

-
19. W. Montgomery Watt, **Hız. Muhammed Mekke'de**, Çev: M. Rahmi Ayas, Azmi Yüksel, A.Ü.i.F. Yay., Ankara, 1986, s.66.
 20. **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1994, c.8, s.520; Ahmet Önkal, **Resulullah'ın İslâm'a Da'vet Metodu**, Hibaş Yay., 2.Bsk., Konya, 1984, s.80.
 21. Ezraki, a.g.e., c.2, s.260; Mustafa Asım Köksal, **İslâm Tarihi**, şamil Yay., İstanbul, 1989, c.3, s.164; izzet Derveze, **Kur'an'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı**, Çev: Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul, 1989, c.2, s.148; Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, c.1, s.98.
 22. Derveze, a.g.e., c.2, s.148.
 23. Köksal, a.g.e., c.3, s.205.
 24. Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyarbekri, **Tarihu'l-Hamis fi Ahvali Enfesi Nefis**, Müessesetu Şa'ban, Beyrut, Ts, c.1, s.293.
 25. İbnu'l-Esir izuddin Ebu'l-Hasan eş-şeybani, **el-Kamil fi't-Tarih**, Daru Sadr, Beyrut, 1979, c.3, s.30; Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyuti, **Tarihu'l-Hulefâ**, Matbaatu's-Saade, 1. Bsk., Mısır, 1952, s.115.

Daru'l-Erkam, Safa Tepesi'nde idi. İslâm'ın çeşitli hizmetleri için bu evin seçilmesinde, Kâbe'nin haremine dahil oluşu, hac ve umre için Mekkeliler ve dışarıdan gelen pek çok kimse ile dikkati çekmeden temas imkânı ve irtibat kurma kolaylığı sağlaması gibi hususlar göz önüne alınmış olmalıdır.²⁶

Daru'l-Erkam'ın böylesine sıkıntılı bir dönemde eğitim ve öğretim açısından çok mühim bir vazifeyi ifa etmesi sebebiyle ve aynı zamanda burada pek çok kişinin İslâm ile tanışması ve eğitilmesinden dolayı "Daru'l-İslâm" olarak da adlandırılmıştır.²⁷

c. Es'ad b. Zürene'nin Evi

Resulullah (s.a.v.), Medine'ye hicret etmeden önce Akabe biatında bulunan müslümanların talebi üzerine Medine'ye Mus'ab b. Umeyr'i öğretmen olarak göndermiştir. Mus'ab b. Umeyr'in, Es'ad b. Zürene'nin evine geldiğini ve burada insanlara İslâm'ın esaslarını öğretmeye çalıştığını tarihi kaynaklar bildirmektedir.²⁸ Dolayısıyla Medine'de de, tıpkı Mekke'de olduğu gibi eğitim ve öğretim için ilk olarak bir ev kullanılmıştır. Es'ad b. Zürene'nin hicretten dokuz ay sonra vefat ettiği hatırlanırsa²⁹ bu evin uzun bir müddet kullanılmadığı da anlaşılmış olur. Ancak şunu da hemen belirtmeliyiz ki, hicretten önce Es'ad b. Zürene, insanları bir araya getirir ve beraberce meseleleri görüşürlerdi. Burada bir araya gelenlerin sayısının kırk civarında olduğu da bize ulaşan haberler arasındadır.³⁰ Bu bilgiler, Es'ad b. Zürene'nin evinin kalabalık bir insan topluluğu tarafından bir eğitim ve öğretim kurumu olarak kullanıldığını göstermektedir.

d. Mahreme b. Nevfel'in Evi (Daru'l-Kurrâ)

Vakidî'nin rivayetine göre Abdullah b. Ümmi Mektum el-A'ma el-Kureşî'nin, Mus'ab b. Umeyr ile birlikte Medine'ye geldiğini ve "Daru'l-

26. İbn Hacer el-Askalanî, *el-isabe fi Temyizi's-Sahabe*, (el-isti'ab fi Ma'rifeti'l-Ashab ile beraber), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1. Bsk., h.1328, c.1, s.28; İbn Sa'd, a.g.e., c.3, s.242; İslâm Ansiklopedisi, T. D. V. Yay., 1994, c.8, s.520.

27. İbn Sa'd, a.g.e., c.3, s.243. Daru'l-Erkam'ın daha sonraki dönemlerdeki mazisi ile ilgili bilgi için bkz: Hakim, *Müstedrek*, c.3, s.575.

28. Diyarbekri, a.g.e., c.1, s.317; Samhudi, *Vefau'l-Vefa*, c.1, s.225.

29. Hakim, *Müstedrek*, c.3, s.206; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.1, s.303.

30. Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.19, s.91.

Kurrâ"ya indiğini öğreniyoruz.³¹ İbn Sa'd da, İbn Ümmi Mektum'un hayat tercemesinde Bedir'den sonra Medine'ye geldiğini ve "Daru'l-Kurrâ"ya indiğini söyler.³² Eğitim ve öğretim hizmetlerinde kullanılmasından dolayı "Daru'l-Kurrâ" olarak anılan bu ev Mahreme b. Nevfel'in evidir.³³

Bu evde çokça tedris yapıldığı eve verilen isimden anlaşılmaktadır. O halde Resulullah (s.a.v.) dönemindeki eğitim kurumları arasında Daru'l-Kurrâ'nın da önemli bir işlev yüklendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yukarıdaki rivayetlerden de anlaşılacağı gibi, eğitim ve öğretim yapmak için Medine'ye gelenlerin ilk olarak bu eve inmeleri, bu evin adeta bir merkez gibi kullanıldığını da göstermektedir.

e. Külsüm b. Hidm'in Evi

Resulullah (s.a.v.) de Medine'ye hicretinden sonra ilk olarak yine bir evi eğitim ve öğretim faaliyetleri için kullanmıştır. Resulullah (s.a.v.), hicretle birlikte ilk olarak Külsüm b. Hidm'in evine misafir olmuştur.³⁴ Külsüm b. Hidm'in evi Mescid-i Kubâ'nın kible tarafında bulunmakta idi.³⁵ O zamanlarda Külsüm b. Hidm'in henüz müşrik olduğuna dair rivayetler de mevcutsa da,³⁶ bunu pek mümkün görmüyoruz. Zirâ Resulullah (s.a.v.)'den çok önce Mekke'den Medine'ye hicret eden Habbab b. Eret, Ebu Ubeyde b. Cerrah, Mikdad b. Amr, Suheyli ve Saffan b. Beyda, İyaz b. Züheyr, Abdullah b. Mahreme ve daha bir çok Sahabenin Külsüm b. Hidm'in evine geldiğini bildiren rivayetlere bakılırsa, Külsüm b. Hidm'in gerçek bir müslüman dostu daha doğrusu müslüman olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca İbn Sa'd da O'nun Resulullah (s.a.v.)'in Medine'ye hicretinden önce müslüman olduğunu tasrih etmektedir.³⁷ Resulullah (s.a.v.), Külsüm b. Hidm'in evinde yalnızca Pazar-

31. Kettanî, a.g.e., c.1, s.56.

32. İbn Sad, a.g.e., c.4, s.205.

33. Kettanî, a.g.e., c.1, s.56; Nevzat Aşık, *Sahabe ve Hadis Rivayeti*, Akyol Neşr., İzmir, 1981, s.59,60.

34. Taberanî'deki rivayette "Külsüm b. Hirm" şeklinde gelmiştir ki, doğrusu Külsüm b. Hidm'dir. Bkz: Taberanî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.6, s.30; İbn Abdilberr, *Ebu Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed, el-isti'ab fi Ma'rifeti'l-Ashab*, Tah: Ali Muhammed el-Becavî, Daru'l-Cebel, 1.Bsk., Beyrut, 1992, c.3, s.1328; İbnü'l-Esir, a.g.e., c.2, s.194; Samhudî, *Vefau'l-Vefa*, c.1, s.246; Diyarbekrî, a.g.e., c.1, s.336.

35. Ayyaşî, a.g.e., s.267.

36. Samhudî, *Vefau'l-Vefa*, c.1, s.244.

37. İbn Sa'd, a.g.e., c.3, s.623.

tesinden Perşembe gününe kadar³⁸ toplam dört gün kalmıştır.³⁹

f. Sa'd b. Hayseme'nin Evi (Beytu'l-Uzzab)

Resulullah (s.a.v.), hicretten sonra her ne kadar Külsüm b. Hidm'in evinde ikâmet ediyorsa da, gençlerle sohbet ve halk ile temas kurabilmek için Sa'd b. Hayseme'nin evini de kullanıyordu.⁴⁰ Eserlerde, Sa'd b. Hayseme'nin bekâr olması hasebiyle evine "bekârlar evi" manasına "beytu'l-uzzab" adı verildiği haber verilmektedir.⁴¹

Ayrıca bu evin, "beytu'l-uzzab" isminin dışında kimsesiz Sahabenin bir nevi ilk barınağı olması hasebiyle "menziletu'l-ğurabâ"⁴² ve burada Kur'ân'ın öğretimi ile meşgul olduğundan olsa gerek "menzilu'l-Kur'ân"⁴³ gibi isimlerle anıldığı da zikredilmektedir. Bazı kaynaklar, Sa'd b. Hayseme'nin bekâr olmasından dolayı, muhacirlerden bekâr olanların buraya indiklerini bildirmektedirler.⁴⁴ Buraya bekârların toplu halde bulunmuş olmaları, Resulullah (s.a.v.)'in bu evi eğitim ve öğretim yeri olarak tayin etmesinde önemli bir rol oynamış olmalıdır.

g. Divanu'l-İnşâ

Sözü edilen bu evlerin dışında Resulullah (s.a.v.) zamanında, kâtiplerin oturduğu yer olarak "Divanu'l-İnşâ"dan bahsedilir. Aslında divan, kişilerin isimlerinin yazılı olduğu defter demektir. Ancak "Divanu'l-İnşâ"da, Resulullah (s.a.v.)'in yazışmalarının bulunduğu rivayet edilmektedir.⁴⁵ Her ne kadar, söz konusu divan Hz. Ömer (r.a.) zamanında şöhret bulmuş ise de, Resulullah

38. Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.6, s.30.

39. İbn Abdilberr, el-isti'ab, c.3, s.1327.

40. Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.6, s.30; İbn Sa'd, a.g.e., c.3, s.623; İbn Abdilberr, el-isti'ab, c.3, s.1328; İbnu'l-Esir, a.g.e., c.2, s.194; Samhudî, Vefau'l-Vefa, c.1, s.246; Diyarbekrî, a.g.e., c.1, s.336; Canan, Hz. Peygamberin Okuma Yazma Seferberliği, s.103, 104.

41. İbnu'l-Esir, a.g.e., c.2, s.194; Abdurrahman es-Suheylî, er-Ravdatu'l-Unuf fi şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li İbni Hişam, Tah: Abdurrahman el-Vekil, Daru'l-Kutubi'l-Hadis, 1.Bsk., Kahire, 1967, c.4, s.230,231;253,254; Samhudî, Vefau'l-Vefa, c.1, s.246; Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk, Daru'l-Fikr. 1.Bsk., Beyrut, 1987, c.2, s.458,459.

42. Diyarbekrî, a.g.e., c.1, s.336.

43. İbn Abdilberr, el-isti'ab, c.3, s.1328.

44. Suheyli, a.g.e., c.4, s.175.

45. Kettânî, a.g.e., c.1, s.118.

(s.a.v.) zamanında mevcut olduğu bilinmektedir.⁴⁶ Çoğu zaman, Hz. Ömer (r.a.) zamanında tesis edilen “Divanu’l-Ceyş” ile karıştırılarak, Divanu’l-İnşâ’nın da Ömer (r.a.) zamanında kurulduğu iddia edilir. Halbuki anlaşılın odur ki, “Divanu’l-İnşâ” olarak adlandırılan mekân, Resulullah (s.a.v.)’in kâtiplerinin gelip oturdukları ve aynı zamanda yazdıkları yazışmaların saklandıkları yer olarak kullanılıyordu.⁴⁷ Buranın kâtiplere tahsis edilmesi, okuma ve yazma ile ilgili faaliyetlerin yapıldığı yer anlamına da gelmektedir. Bu sebeple, Resulullah (s.a.v.) zamanındaki eğitim kurumları arasında Divanu’l-İnşâ’ya da yer verdik.

2. Mescidler

İbadetler birer eğitim unsuru olarak kabul edilirse, ibadetlerin ifâ edildiği yerler olan mescid ve camiler de birer eğitim kurumu vazifesini üstlenmiş olmaktadırlar. Bu espriden hareketle Resulullah (s.a.v.)’in: “Yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı”⁴⁸ Hadis-i şerifinden, dünyanın, tek başına insanların eğitildiği bir mekteb olduğu manâsını rahatlıkla çıkarabiliyoruz. Hadis-i şerifin başka bir rivayetinde bu vurgu daha da belirgindir: “Arzın (yeryüzünün) tamamı mesciddir.”⁴⁹ İslâm dini, Dünya’nın tamamını bir eğitim kurumu olarak görür ve böyle bir anlayıştan hareket ederek yeryüzünü adeta bir laboratuvar gibi insanların önüne sermeye çalışır. Zirâ, İslâm anlayışına göre, tabiattaki her varlık yani dünya ve dünyada gözlenebilen her şey, insanları Allah’ın varlığını ikrara davet eden birer âyet (delil)dir, dolayısıyla tabiattaki varlıklar insana doğruları öğreten birer eğitim unsurudurlar. Durum böyle olunca, tabiatın tamamı da bir okul vazifesi görmektedir.⁵⁰

46. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Daru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 2. Bsk., Beyrut, 1993. c.7, s.534 (eski baskılar için bkz: c.6, s.387); Ahmed Ali el-Kalkaşandî, *Subhu’l-A’sâ fi Sana’ati’l-inşâ*, Tah: Muhammed Hüseyin şemsuddin, Daru’l-Fikr, 1.Bsk., Beyrut, 1987, c.1, s.123.

47. Kettanî, a.g.e., c.1, s.118,119; Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslâm, Editör: Doç.Dr. Vecdi Akyüz, Beyan Yay., , 1995.c.1, s.369 vd.

48. Buhari, Teyemmüm,1, Salat, 96; Müslim, Mesacid, H. Nu:5; Ebu Davud, Salat, 24; Tirmizi, Salat, 119; İbn Mace, Taharet, 90; Nesei, Mesacid, 42; Ahmed b. Hanbel, c.4, s.237 (c.3, s.304); Taberani, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, c.11, s.61.

49. İbn Mace, Mesacid, 4.

50. Konu ile ilgili güzel bir izah için bkz: Toshitiko Izutsu, Kur’ân’da Allah ve İnsan, Çev: Süleyman Ateş, Kevser Yay., Ankara, Ts., s.126 vd.

a. Özel Mescidler

Müslümanlar tarafından yeryüzünün tamamen bir mescid olarak algılanmasıyla birlikte, müslümanların yaşadığı bölgelerde fertlerin dini hayatlarına yön veren mekânlar olarak yerleşim birimlerine ait mescidlerle (şehir veya mahalle hatta bazen kabile mescidleri gibi) beraber, bazen şahısların kendilerine has ibadethanelerine de rastlamak mümkündür. Bunların bir kısmı tamamen şahsın kendisine ait mescidi olmakla birlikte, bir kısmı da şahsa ait olmasına rağmen başkaları tarafından da kullanılabilen mescidlerdir.

i. Ammar b. Yasir Mescidi

Mekke'de müslümanlar, çoğu zaman zulüm ve işkence gördüklerinden ibadetlerini gizli yapmak zorunda kalmışlardı. Bu devrede, Mekke'nin yerlisi olmadığı için daha çok işkence ve baskıya maruz kalan Ammar b. Yasir, ibadetlerini yapmak için kendisine has bir mescid yaptırmıştı.⁵¹ Bu mescidi, İslâm'ın vahurundan sonra bina edilmiş ilk eğitim kurumu olarak kabul edebiliriz. Zirâ bu mescid, İslâm'ın dininin inzalinden (sonra gerek münferid ve gerekse topluca ibadet edilen mekânlar açısından incelensin) bina edilen ilk mescittir.⁵²

ii. Hz. Ebu Bekir Mescidi

Ammar b. Yasir (r.a.)'dan sonra Hz. Ebubekir (r.a.) da Mekke'de iken kendisi için evinde bir mescid inşa etmiştir. Ebubekir (r.a.)'ın bu mescidi de, özel bir eğitim kurumu olarak görülmelidir. Zirâ Ebubekir (r.a.), yaptırdığı bu mescitte namaz kıyor ve Kur'ân okuyordu.⁵³

iii. Es'ad b. Zürrare Mescidi

Medine'de evlerin dışında, eğitim ve öğretim faaliyetleri için ilk kullanılan mescid olarak Es'ad b. Zürrare'nin kendi şahsına ait mescidini zikredebiliriz.

-
51. İbn Hişam Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Tah.: Şeyh Muhammed Ali ve Şeyh Muhammed Deli Balta, *Mektebetü'l-Asriyye*, Beyrut, 1992, c.2, s.122; Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, Çev: İhsan Süreyya Sırma, Bir Yay., İstanbul, 1984, s.59; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c.1, s.98.
52. Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.9, s.196; şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Tah: Şuayb el-Arnaut, *Müessesetu'r-Risale*, 7.Bsk., Beyrut, 1990, c.1, s.411.
53. Buhari, *Menakibu'l-Ashab*, 45; İbn Kesir, *Ebu'l-Fida el-Hafiz, el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Daru'l-Kutubi'l-ilmiiyye, Beyrut, 1985, c.3, s.93; Muhammed Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, s.61; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c.1, s.97.

Es'ad b. Zürrare, Resulullah (s. a. v.) henüz hicret etmeden önce yaptırdığı mescidinde arkadaşlarıyla birlikte oturuyor, görüş alış-verişinde bulunuyor ve beraberce namaz kılıyorlardı.⁵⁴

Bize ulaşan bu bilgilere rağmen Samhudî, Es'ad b. Zürrare'nin yaptırdığı ve arkadaşlarıyla beraber namaz kıldıkları söylenen mescidin varlığını tespit edemediğini, ancak mescid yerine hurmaların sergilendiği geniş bir alanın bulunduğunu ve bilahare burada Mescid-i Nebevi'nin inşa edildiğini kaydetmektedir.⁵⁵ Yine Samhudî, Beyhakî'den rivayetle bu mescidin sadece duvarları olduğunu ve tavanı bulunmadığını nakletmektedir.⁵⁶ Anlaşılan odur ki, kapalı bir alan olarak değil, etrafı duvarlarla çevrili geniş bir açık alan olan bu yer, Es'ad b. Zürrare tarafından mescid gayesiyle kullanılmıştır. Başka rivayetlerde, Zeyd b. Sabit (r. a.)'ın annesi, en-Nevvar'ın bizzat Es'ad b. Zürrare'nin arkadaşlarıyla beraber toplanıp namaz kıldıkları mescidi gördüğünü ve bunu da Rafi' b. Ebi Amr'ın çocukları Sehl ve Sühey'l'in hurmalarını sergiledikleri alanda bina ettiği bildirilmektedir.⁵⁷ Aktardığımız bu bilgilerden, Es'ad b. Zürrare'nin eğitim ve öğretim maksadıyla kullandığı bir mescidi mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

b. Umuma Ait Mescidler

Resulullah (s. a. v.) zamanında yukarıda zikrettiğimiz özel mescidlerden çok bütün müslümanların ibadet edebildikleri umuma ait mescidler mevcuttu. Bu tür mescidler, özellikle hicretten sonra önemli fonksiyonlar yüklendiler. Elbette umumun istifade edebildiği mescidler, olumlu bir sosyal çevresin bulunduğu Medine'de ortaya çıkmaya başladılar. Müslümanlar Mekke şehrinde Fetih gününe kadar böyle bir imkânı bulamadılar.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Medine eğitim ve öğretim faaliyetini icra eden mescidler açısından bir hayli zengin idi. Medine'de ilk üniversite olan Suffa'yı da bünyesinde bulunduran Mescid-i Nebevi'nin dışında ve hepsi de Peygamber Efendimizin sağlığında olmak üzere dokuz adet ayrı ayrı küçük

54. İbn Sad, a. g. e., c. 1, s. 239.

55. Samhudî, Vefau'l-Vefa, c. 1, s. 326.

56. Samhudî, Vefau'l-Vefa, c. 1, s. 326.

57. İbn Sa'd, a. g. e., c. 3, s. 609; Zehebi, Siyeru A'lam, c. 1, s. 302; Diyarbekri, a. g. e., c. 1, s. 343.

caminin mevcut olduğu bize ulaşan bilgiler arasındadır.⁵⁸ Mescid-i Nebevî’de okunan ezanın burularda duyulmasından dolayı yani merkez konumundaki Mescid-i Nebevî’ye olan yakınlıklarından dolayı “dokuz mescid” diye anılan bu mescidler şunlardır: Beni Selime, Beni Züreyk, Beni Amr b. Mebzûl, Beni Saide, Beni Ubeyd, Ratic, Gıfar, Eslem ve Cuheyne mescidleri.⁵⁹

Samhudî, Resulullah (s.a.v.)’in bizzat namaz kıldığı otuzun üzerinde mescidin isimlerini vererek tek tek tanıtır.⁶⁰ Suheyli de, Resulullah (s.a.v.)’in Medine’de bulunduğu sıralarda yalnızca Medine ile Tebük arasında on yedi adet mescidin bulunduğunu isimlerini vererek nakleder.⁶¹

Bizlere ulaşan nakillere bakılırsa, Resulullah (s.a.v.) zamanında Medine ve civarında çok sayıda mescid bina edilmiş ve hemen hepsi eğitim ve öğretim ile ibadet işlerine tahsis edilmiştir. Medine’de birdenbire artan eğitim öğretim hizmeti ve okuma yazma seferberliğinde bu mescidlerin önemli bir rol oynadığı muhakkaktır.

i. Kuba Mescidi

Resulullah (s.a.v.)’den önce hicret eden Muhacirler ve Ensar beraberce Kubâ’da bir cami yapmışlardı ve orada namaz kılmaya başlamışlardı. Peygamber Efendimiz, hicret esnasında buraya geldiğinde, Benu Amr b. Avf’ın evinde on dört gün kaldı ve onlarla beraber bu mescidi kullandı.⁶² Resulullah (s.a.v.)’in hicret esnasında ilk olarak kullandığı ve bütün müslümanların toplanarak ibadet ettikleri mescidin Kubâ mescidi olduğu Ammar b. Yasir (r.a.) tarafından da rivayet edilmektedir.⁶³

ii. Mescid-i Nebevî

Resulullah (s.a.v.)’in Medine’ye hicretinden sonra yaptığı ilk iş olarak, müslümanların rahat ibadet edebilecekleri bir mescid bina etmek olduğunu biliyoruz.⁶⁴ Enes b. Malik (r.a.)’ın bildirdiğine göre, Mescid-i Nebevî, Benu

58. Suheyli, a.g.e., c.2, s.322; M. Hamidullah, a.g.e., c.1, s.771.

59. Bu mescidler hakkında geniş bilgi için bkz: Bütün Yönleriyle Asrı Saadet’te İslâm, c.4, s.169-204.

60. Samhudî, Vefau’l-Vefa, c.3, s.819 vd.

61. Suheyli, a.g.e., c.7, s.323.

62. Buhari, Salat,48; Hakim, Müstedrek, c.3, s.13; ibn Hişam, a.g.e., c.2, s.119; Belazuri, a.g.e., s.8.

63. Samhudî, Vefau’l-Vefa, c.1, s.250; ibn Sa’d, a.g.e., c.4, s.311.

64. Buhari, Salat, 98; ibnu’l-Esir, a.g.e., c.2, s.109; Belazuri, a.g.e., s.12.

Neccar'a ait olan bir arazide kurulmuştur. Önceleri bu arazide hurma ağaçları, harabeler ve müşriklerin mezarları bulunmakta idi.⁶⁵ Bazı rivayetlerde bu mevkinin üstü açık bulunduğu ve tavanı olmadığı halde duvarların mevcut olduğu da aktarılıyor.⁶⁶ Burada bulunan lüzumsuz malzemeler tasviye edildikten sonra, mescid kurulmuştur.

Mescid-i Nebevi diye de anılan bu mescid, kerpiçten yapılmıştı ve tavanı hurma dallarıyla örtülüydü. Caminin direkleri de hurma ağacındandı.⁶⁷ Bazı rivayetlerde, mescidin kible tarafından uzunluğu 70 zira', eni 60 zira' ve duvarlarının yerden yüksekliğinin ise 5 zira' olduğu şeklindedir.⁶⁸ Abdullah ibni Ömer (r.a.), bizlere Mescid-i Nebevi'nin o günkü durumunu şöyle haber vermektedir: "Mescid, Resulullah (s.a.v.) döneminde kerpiçten yapılmıştı, damı hurma dallarıyla örtülüydü ve direkleri hurma ağacındandı. Ebubekir (r.a.) buna bir şey eklemeydi. Sonra Ömer (r.a.) mescide eklemelerde bulundu ve bunları kerpiç ile hurma kütükleriyle gerçekleştirdi. Direklerini yine ağaçtan yaptı. Osman (r.a.) mescide çokça ziyadelerde bulundu. Duvarlarını nakışlı taşlardan ördü, keza direklerini yine nakışlı taşlardan dikti ve çatısını sac ile kapladı."⁶⁹

Abdullah ibni Abbas (r.a.)'ın bildirdiğine mescid dardı ve tavanı yere yakındı.⁷⁰ Mescidin üç kapısı mevcuttu.⁷¹ Mescitte geceleri aydınlanmayı sağlamak gayesiyle kandillerin bulunduğu da dolaylı olarak yapılan rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁷² Yine bazı nakillerden mescitte ilk defa lamba kullanan kişinin Temimu'd-Dari (r.a.) olduğunu öğreniyoruz.⁷³ Resulullah (s.a.v.)'in mescide örtüler serdirdiği ve bunların üzerinde namaz kıldığına dair rivayetler de bulunmaktadır.⁷⁴

Bu arada Resulullah (s.a.v.)'in gerek ibadet ve gerekse dinin esaslarını öğrenmek için gelenlere kolayca hitap edebilmek için bir minber yaptırdığı ve

65. Ahmed b. Hanbel, c.3, s.574 (eski baksılar için bkz: c.3, s.123); c.4, s.131 (eski baksılar için bkz: c.3, s.244).

66. Seyyid Ahmed Yasin Ahmed el-Hayyari, *Tarihu Me'alimi'l-Medineti'l-Münvvere Kadimen ve Hadisen*, Daru'l-İlim, 4. Bsk., Cidde, 1993, s.55. Yukarıda Es'ad b. Zürrare'nin mescidinden söz ederken kısmen değinmiştik.

67. Ebu Davud, Salat, 12; Belazuri, a.g.e., s.13; Samhudi, Vefau'l-Vefa, c.1, s.334.

68. Salih Ahmed eş-şamî, *Ehlu's-Suffa Be'iden Ani'l-Vehmi ve'l-Hayal*, Daru'l Kalem, Dimaşk, 1991, s.27.

69. Ahmed b. Hanbel, c.2, s. 288 (c.2, s.130).

70. Hakim, Müstedrek, c.1, s.416; Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.11, s.175.

71. İbn Sa'd, a.g.e., c.1, s.240.

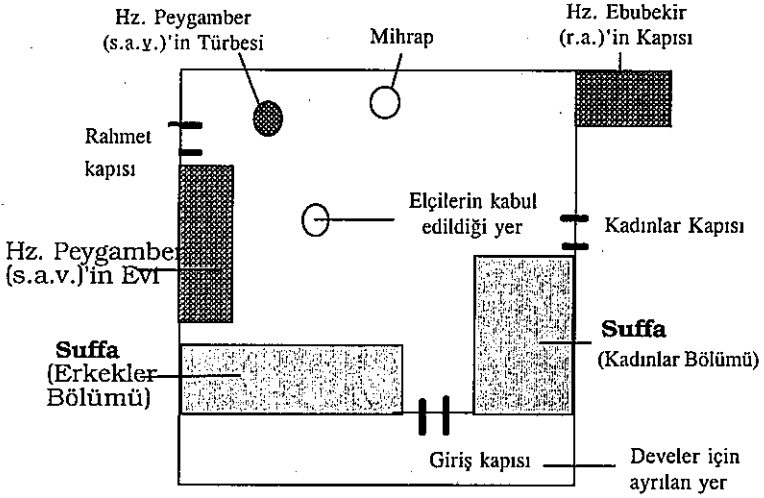
72. Samhudi, Vefau'l-Vefa, c.1, s.351, c.2, s.447.

73. Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.2, s.49; Kettani, a.g.e., c.1, s.84.

74. Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.24, s.8.

söz konusu minberin üç basamaklı olduğu da bize ulaşan haberler arasındadır.⁷⁵ Daha önceleri mescitteki bir kütüğe dayanarak sohbet ve hutbeleri irad eden Resulullah (s.a.v.), insanların çoğalmasından dolayı orada bulunanların kendisini görebilmeleri için minbere ihtiyaç duymuş ve yaptırmıştır.⁷⁶

Mescid-i Nebevi'nin muhtemel krokisi⁷⁷

Mescid-i Nebevi'de Eğitim ve Öğretim

Mescid-i Nebevi'nin Medine'deki eğitim ve öğretim hizmetlerinin merkezi olma konumunu Resulullah (s.a.v.) zamanından itibaren uzun bir süre devam ettirdiği gözden kaçmamaktadır. Özellikle Resulullah (s.a.v.)'in bizzat kendisinin gözetiminde yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleriyle birlikte, Sahabe'nin kendi aralarında yaptıkları eğitim ve öğretimde de bu mescidin önemli bir hizmet gördüğü yapılan nakillerden anlaşılmaktadır. Burada daha çok yüksek öğretim yapıldığı şeklinde bir genel kanaat mevcut ise de, ilköğretimin yapıldı-

75. Hakim, Müstedrek, c.1, s.416.

76. Ahmed b. Hanbel, c.4, s.100 (eski baksılar için bkz: c.3, s.226)

77. Bu kroki, Muhammed Hamidullah'ın çizdiği krokiden istifade edilerek elde edilmiştir. Bkz: Muhammed Hamidullah, İslâm Müesseselerine Giriş, s.75.

ğı da göz ardı edilmemelidir. Zirâ Ubade b. Samit'in, bazı rivayetlerde geçen: "Suffe ehlinde bazılarına Kur'ân ve yazı yazmayı öğrettim"⁷⁸ şeklindeki ifadesi, bilhassa yüksek öğretim kurumu olarak görülen Suffa'da bile ilköğretimin yapıldığını gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Suffada devamlı kalanların yüksek öğretim seviyesinde bir eğitim ve öğretim aldıklarını ifade etmek mümkündür. Ancak ilk defa buraya gelenlere aynı öğretimin vermediği de ayrı bir gerçektir. Bu sebeple, Mescid-i Nebevi ile birlikte Suffa'yı da ilköğretim kurumları arasında saymak imkân dahilindedir.

Resulullah (s.a.v.): "Kim bizim bu mescidimize gelir de hayırlı bir şey öğrenir veya öğretirse, o Allah yolunda cihad eden kimse gibidir. Kim de bunun dışında bir gayeyle gelirse, hoşuna giden bir şeyi görüp de sahip olmayan kimse gibidir"⁷⁹ buyurarak, mescide gelen herkesi eğitim ve öğretim ile meşgul olmaya davet etmekte idi ki, bu da Sahabenin daima ilim ile meşgul olmalarına sebep olmaktadır.

Resulullah (s.a.v.) mescitte bulunmadığı sıralarda ilim ehlinde sayılan Sahabeden bazıları hemen ders halkaları oluştururlardı. Mesela Cabir b. Abdillâh (r.a.)'ın Mescid-i Nebevi'de bir ders halkası vardı, isteyenler oradan ilim öğrenirlerdi.⁸⁰ Yine Abdullah b. Revâha (r.a.), Resulullah (s.a.v.) mescitten çıktık-tan sonra, oradakileri çağırır, onlara tevhid ve ahiret ile ilgili bilgileri öğretirdi. Kezâ aynı şeyi, Muaz b. Cebel (r.a.)'ın da yaptığı rivayet edilmektedir.⁸¹

Yukarıda verilen bilgiler, Mescid-i Nebevi'nin her yönden ciddi bir eğitim ve öğretim hizmeti gördüğünü ortaya koymaktadır. Resulullah (s.a.v.)'in mescide girdiğinde, orada biri zikir ve diğerinin ilimle meşgul olduğunu gördüğü iki gruptan, ilim ile iştigal edenlerin yanına vararak: "Ben, bir öğretmen olarak gönderildim"⁸² diye ifade buyurduğunu nakleden rivayetlerden de bu husus gayet açık bir şekilde görülmektedir.

Mescidin ibadet ve ilim mahalli olması hasebiyle, orada başka işlerle meşgul olmanın esas maksadın icrasında aksamalara sebep olacağından Resulullah (s.a.v.):

78. Ebu Davud, *Buyu'*, 37; İbn Mace, *Ticaret*, 8; Ahmed b. Hanbel, c.6, s.430 (c.5, s.315); Hakim, *Müstedrek*, c.2, s.48; Kettani, a.g.e., c.1, s.48.

79. Ahmed b. Hanbel, c.3, s., 27,146 (c.2, s.350,418); Hakim, *Müstedrek*, c.1, s.169; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.6, s.175.

80. Kettani, a.g.e., c.2, s.220,221. Cabir b. Abdillâh'ın söz konusu olan ilim meclisinin Resulullah (s.a.v.)'in vefatından sonra gerçekleşmiş olma ihtimali daha fazladır.

81. Kettani, a.g.e., c.2, s.221.

82. İbn Mace, *Mukaddime*, 17; Darimi, *Mukaddime*, 32; İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf en-Nemeri, *Cami'u Beyani'l-ilm ve Fadlihi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Ts, c.1, s.50.

“Çocuklarınızı, delilerinizi, husumetlerinizi, (yüksek) seslerinizi, kılıçlarınızı çekmeyi ve hadleri uygulamayı mescidlerinizden uzaklaştırınız; orada haftada bir toplanınız ve mescidlerinizin kapılarını temiz tutunuz”⁸³ buyurarak, mescidlerdeki düzenin muhafazası için uyulması gereken kuralları hatırlatmıştır.

Hadis-i şerif’te çocukların mescitten uzak tutulmasının istenmesi; çocukların, mescitlerin sukûnet ve temizliğine layıkıyla riayet edemeyeceklerinden, onlar için mescidlerde eğitim ve öğretim yapılmaması tavsiye edilmektedir. Bundan hareketle çocukların eğitim ve öğretimlerinin mescitlerden çok küttâblarda gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür. Daha sonraki dönemlerde imam Malik’e çocukların mescitlerdeki öğretiminden sorulduğunda, bu uygulamalara dayanarak, çocukların o yaşta kendilerini pisliklerden koruyamayacağını ifade ederek buna cevaz vermemiştir.⁸⁴

c.i. Suffa (Erkekler Bölümü)

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı gibi, Medine’de daha çok Mescid-i Nebevî eğitim ve öğretim faaliyetlerinde merkez konumunu daima muhafaza etmiştir. Ancak mescidin kendisinden çok yüksekçe bir yer olan sofası, özellikle “yatılı öğrenci” olarak kabul edebileceğimiz kimselerin eğitim ve öğretim faaliyetleri için tahsis edilmiş durumdaydı. Suffa’nın kelime manası, bir platform şeklinde, yüksek bir yer demektir. Mescid-i Nebevî’de namaz kılınan mekâna bitişik, fakat ondan ayrı bir yer vardı.⁸⁵ Suffa olarak eğitim ve öğretime tahsis edilen yer burasıydı. Bilahare kiblenin Kâbe’ye tahvilinden sonra Resulullah’in (s.a.v.) mescidin kuzey tarafında kalan duvarlarının üstüne tavan yapılmasını emretmesi üzerine burası Suffa olarak kullanılmıştır.⁸⁶

Bu mescidin sofasını Resulullah (s.a.v.), Medine’de kimsesi olmayan ve barınma yeri bulunmayan Sahabeye tahsis etti ve aynı zamanda burada kalanlara özel bir eğitim ve öğretim programı uygulamaya başladı. Böylece ciddi manada ilk İslâm “üniversitesi” kurulmuş oluyordu.⁸⁷

83. Taberani, el-Mu’cemu’l-Kebir, c.8, s.132; c.22, s.57.

84. Öymen, a.g.e., s.68.

85. Muhammed Hamidullah, İslâm Müesseselerine Giriş, s.74.

86. Muhammed İlyas Abdulğani, Buyutu’s-Sahabe Havle’l-Mescidi’n-Nebeviyyi’ş-Şerif, 2. Bsk., Medine, 1997, s.44.

87. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, c.2, s.768; Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, ilim Yay., Ankara, 1981, s.18.

Her ne kadar bazı araştırmacılar, Suffa'yı müslümanların kurduğu ilk eğitim ve öğretim müessesesi olarak tanımlıyorlarsa da⁸⁸, bunun doğru olmadığını ve daha önce de müslümanların eğitim kurumlarına sahip olduklarını yukarıda ortaya koymuştuk

Suffa'da, bizzat Resulullah (s.a.v.)'in kendisi dersler veriyor, orada kalanların her türlü ihtiyacı ile yakından ilgileniyordu. Suffa'ya yeni katılıp henüz okuma ve yazma bilmeyenlerin, yazıyı ve Kur'ân'ı öğrenmeleri için bazı öğretmenler de zaman zaman görevlendirilirdi. Bu görevlendirmeyi bizzat Resulullah (s.a.v.)'in kendisi yapardı.

Ubade b. Samit⁸⁹, burada okuma ve yazmayı öğreten öğretmenlerden biridir.⁹⁰ Ubade b. Samit'in öğretmenlik yaptığına dair bizzat kendisinden yapılan yapılan bir rivayet Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"inde şu ibarelerle yer almaktadır: "Ehli Suffe'den bir kısım kimseye okuma-yazma ve Kur'ân'ı öğrettim. Onlardan biri bana bir yay hediye etti ve onunla Allah yolunda çokça (ok) attım. Bilahare Resulullah (s.a.v.)'den (bu durumu) sordum. şöyle buyurdu: "Eğer ateşten bir tasmayı takmak seni sevindiriyorsa, onu kabul et"⁹¹ Bu bilgilerden Ubade b. Samit'in Suffe Ehline öğretmenlik yapmasının Resulullah (s.a.v.)'in bilgisi dahilinde olduğunu öğreniyoruz.

Esasında bir güzel yazı mütehasısı olan Abdullah b. Sa'id b. As da, Resulullah (s.a.v.) tarafından buraya Muhammed Hamidullah'ın deyimiyle "hikmet öğretmeni" olarak tayin edilmişti.⁹² Suffa'da genellikle Okuma ve yazma, Kur'ân ilimleri, akaid ve kıraat gibi konular öğretilirdi. İsfahanî, Suffa ehlinin sürekli meşguliyetinin Kur'ân'ı anlamaya çalışmak ve onu tamamen öğrenmeye yönelik olduğunu kaydetmektedir.⁹³

88. Bkz: Mustafa Baktır, *İslâm'da İlk Eğitim Müessesesi Ashab-ı Suffa*, Timaş Yay., İstanbul, 1990, s.40.

89. Ubade b. Samit (r.a.), Akabe biatında bulunanlardan biridir. Filistin'de Remle'de yetmiş iki yaşında iken hicri otuz dört yılında vefat etmiştir. Bkz: Hakim, *Müstedrek*, c.3, s.399,400.

90. Ebu Davud, *Buyu'*, 37; İbn Mace, *Ticaret*, 8; Kettani, a.g.e., c.1, s.48.

91. Ahmed b. Hanbel, c.6, s.430 (c.5, s.315). Ayrıca bkz: Ebu Davud, *Buyu'*, 37; İbn Mace, *Ticaret*, 8; Hakim, *Müstedrek*, c.2, s.48; Taberani, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, c.18, s.53; Kettani, a.g.e., c.1, s.48. Hakim Nisaburi'nin aktardığı bir rivayette şöyle bir ziyade vardır: "Resulullah (s.a.v.) meşgul iken biri geldi, Resulullah (s.a.v.) O'nu bana Kur'ân öğretmem üzere teslim etti, evime götürdüm....." Bkz: Hakim, *Müstedrek*, c.3, s.401.

92. İbn Abdilber, *el-isti'ab*, c.2, s.366; Kettani, a.g.e., c.1, s.48; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, c.2, s.768; Subhi Salih, *Hadis ilimleri ve Hadis İstihlaları*, Terc: M.Yaşar Kandemir, D.i.B. Yay., 3.Bsk., Ankara, 1981, s.12.

93. Ebu Naim Ahmed b. Abdilllah el-İsfahanî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakatu'l-Asfiyâ*, Daru'l-Fikr, Beyrut, Ts., c.1, s.342.

Bu eğitim kurumunda kaç kişinin öğrenci olarak kaldığını veya buradan istifade ettiğini tespit etmek çok zordur. Çünkü, burada Mekke'den gelen kimsesiz muhacirlerin yanında, Medine dışından gelenler de barınırlardı. Bu şekilde Medine dışında gelenler ile kimsesiz mühacirler ile birlikte bazen Medineliler de gelip Suffa'da kalırlardı, fakat Medineliler'in büyük çoğunluğu daha çok gündüz devam ederlerdi. Ebu Hureyre (r.a.)'dan gelen bir rivayette bizzat kendisinin, Resulullah (s.a.v.)'in arkasında Suffa'da kalan öğrencilerden otuz kişiyi namaza durmuş bir vaziyette gördüğü nakledilmektedir.⁹⁴ Ahmed b. Hanbel'den gelen bir başka rivayet, burada yetmiş ve seksen arasında kişinin barındığı şeklindedir.⁹⁵ Kezâ Müstedrek'teki rivayette yetmiş kişinin burada kaldığı bildirilmektedir.⁹⁶ Ebu Naim "Hilye"de isimlerini serdederek Suffa ehlinin yüzden fazla kişiyi tek tek tanıtır.⁹⁷

Zaman zaman Medine'nin dışından gelenlerle birlikte bazen bu sayının dört yüze kadar çıktığı bile olurdu. Katade'den gelen bir rivayete göre, burada kalanların sayısının dokuz yüz kişiye ulaştığını öğreniyoruz.⁹⁸ İslâm'ı yeni kabul etmiş topluluklara, İslâm dininin esaslarını öğretmek üzere Medine dışına gönderilenler, evlenmek suretiyle buradan ayrılanlar ve ölenlerden dolayı bazen sayının bir hayli azaldığı da oluyordu.⁹⁹

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Suffa'dan kaç kişinin istifade ettiğini tam olarak tespit etme imkânından mahrumuz. Ancak Ebu Abdurrahman es-Sülemî, Suffa ehlinin tarihinden bahis açarken bir anda değilse, değişik zamanlarda toplam olarak burada altı yüz ile yedi yüz kişi civarında kişinin istifade ettiğini bildirmektedir.¹⁰⁰ Fakat her halükârda Suffa'da kalanların sayısını bildiren rivayetleri ihtiyatla karşılamak lazımdır. Zirâ tarihçilerin verdikleri isimler bile birbirlerini tutmamakta veya Suffa'da kalmamış kimseler de bazen Suffa ehlinin sayılabilmektedir.¹⁰¹

94. İbn Sa'd, a.g.e., c.1, s.255.

95. Ahmed b. Hanbel, c.4, s.14 (c.3, s.175).

96. Hakim, Müstedrek, c.3, s.18. Suffa'da kalan bazı Sahabenin isimleri için bkz: Hakim, Müstedrek, c.3, s.19 vd.

97. İsfehani, a.g.e., c.1, s. 347-385; c.2, s.3-34.

98. Kettani, a.g.e., c.1, s.480.

99. Samhudi, Vefau'l-Vefa, c.2, s.453; Bakır, a.g.e., s.47.

100. Muhammed İlyas, a.g.e., s.49.

101. Salih Ahmed el-Alî, Dirasat fi Tatavvuri'l-Hareketi'l-Fikri fi Sadri'l-İslâm, Müessesetu'r-Risale, 1.Bsk., Beyrut, 1983, s.48, 49.

Suffa'da kalanlara daha çok "kurrâ" denilirdi. Genellikle Kur'ân tedarik ederlerdi. Daha çok geceleri eğitim ve öğretim görürler, gündüz mescide su taşırlar, odun getirip satarlar ve elde ettikleriyle Sufa Ehli ve fakirler için yiyecek alırlardı.¹⁰² Enes b. Malik (r.a.) da Ensardan yetmiş kişinin akşam olduğu zaman bir öğretmenin yanına gelir Kur'ân öğrenir ve akşamlarlar, gündüz de gücü yetenler odun ve tatlı su satar, mali durumu iyi olanlar da koyun beslerlerdi, demektedir.¹⁰³

Şunu da hemen ifade etmeliyiz ki, Suffada adeta özel bir eğitim ve öğretime tabi tutulan bu kimseler, gerek Medine'deki ve gerekse diğer beldelerdeki eğitim ve öğretime çok büyük katkıları olmuştur. Özellikle hicri ikinci yıldan itibaren okuma ve yazma oranının Medine'de bir hayli çoğalmasında bu kurum ile birlikte burada yetişenlerin payı büyüktür.

c.ii. Suffa (Kadınlar Bölümü)

Yukarıda Suffa ile ilgili verdiğimiz bilgiler erkeklerin devam ettiği bölüme aittir. Bazı rivayetlerden burada ayrıca kadınlara tahsis edilmiş bir mekânın mevcudiyetinden de haberdar oluyoruz.¹⁰⁴

Mescid-i Nebevî'de kadınlara ait bir Suffa'nın bulunduğunu açıkça ifade eden rivayetlere rastlanmaktadır. Özellikle Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"i ile Taberani'nin "el-Mu'cemu'l-Kebir"inde gelen rivayetlerde bu husus çok belirgin bir şekilde tasrih edilmektedir. el-Ka'ka' b. Hadrad adındaki Sahabi'nin hanımı Bukayra şunları anlatmaktadır: "Ben Kadınlar Suffasında oturmuşken, Resulullah (s.a.v.)'i sağ eliyle işaret ederek hutbe verirken gördüm...."¹⁰⁵

Bu rivayetten Mescid-i Nebevî'nin erkeklere tahsis edilen ve çok iyi bilinen meşhur Suffa'nın yanında, ayrıca kadınlara ait bir Suffa'nın da varlığını tespit etmiş oluyoruz. Kezâ Taberani'de, Sabah namazı esnasında oradakilerin namaza

102. Buhari, ilim, 15; İbn Sa'd, a.g.e., c.3, s.514.

103. Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.4, s.51,52. Bir başka rivayette Enes b. Malik: "Ensar'dan kendilerine "kurrâ" denilen yetmiş genç vardı, mescitte bulunurlardı. Gece olduğunda mescidin yakınına gelirler, Kur'ân tedarik ederler ve namaz kılarlardı. Onların aileleri, kendilerini mescitte bilirlerdi, mescitte bulunanlar ise onların evlerine gittiğini zannederlerdi. Sabaha doğru su ve odun getirirlerdi ve Resulullah (s.a.v.)'in hücreesine bırakırlardı...." demektedir. Bkz: Ahmed b. Hanbel, c.4, s.115 (c.3, s.235). Sözü edilen yetmiş kişinin tamamı Ensar'dan değildi. İçlerinde Amir b. Führeyre ve Nafi' b. Verka el-Huzai gibi muhacirden kimseler de bulunmakta idiler. Bkz: Samhudi, Vefau'l-Vefa, c.1, s.297.

104. Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm, c.4, s.272.

105. Ahmed b. Hanbel, c.7, s.523 (c.6, s.379); Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.24, s.204.

duracakları esnada Resulullah (s.a.v.)'in kızı Zeyneb'in Kadınların Suffa'sından çıkararak: "Ey insanlar, ben Ebu'l-As b. Rebi'i kendime ücretli tuttum..." dediği¹⁰⁶ şeklindeki rivayet de kadınlara ait bir Suffanın bulunduğunu çok açık ifadelerle teyit etmektedir. Böylece Mescid-i Nebevi'de tıpkı erkeklerin barındığı Suffa gibi, kadınlara mahsus ayrı bir Suffa'nın varlığını şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ortaya koymuş olmaktadır. Erkeklerle ait Suffa'da orada kalanlar aynı zamanda yatılı öğrenci konumunda iken, bayanlar ise gündüz vakitlerinde buraya devam ediyorlardı.

Yukarıdaki açık nakillerin yanında, değişik bazı rivayetlerde Mescid-i Nebevi'de dolaylı ifadelerle kadınlara mahsus bir ayrı bölmenin bulunduğunu ihsas ettiren ifadeleri farketmek mümkündür. Nitekim Abdullah ibni Mes'ud (r.a.)'in rivayetinde, "Resulullah (s.a.v.) mescide girdi, orada Ensar kadınlarından bir grup vardı ve onlara vazedip hatırlattı..."¹⁰⁷ ifadesinden de Mescitte kadınların toplu olarak durdukları bir yerin mevcut olduğu anlaşılıyor. Fatıma b. Kays (r.anha)'ın, "namaza davet yapıldığında Ensardan bir kısım bayanlarla birlikte mescide geldik, Resulullah (s.a.v.) bize öğlen namazını kıldırdıktan sonra minbere çıktı ve yüzünü bize dönerek güldü ve dedi ki...."¹⁰⁸ şeklindeki rivayetinden, kadınların bölümünden minberin gayet rahat görülebildiğini öğreniyoruz.

Suffa'nın bulunduğu Mescid-i Nebevi'nin üç kapılı olduğunu daha önce belirtmiştik. Buraya kadınların da devam etmeleri nedeniyle Resulullah (s.a.v.): "Keşke şu kapıyı kadınlara ayırsaydık"¹⁰⁹ diyerek bir kapının bayanlara tahsisini için niyetini izhar etmiştir. Resulullah (s.a.v.)'in bu isteği muhtemelen kadınlara ait bu Suffa'ya yakın olan kapı'ya işaret etmektedir. Resulullah (s.a.v.)'in bu ifadelerinden, mescide gerek ibadet ve gerekse İslâm'ın esaslarını öğrenmek için bayanların çokça geldiğini ve bu durumun onlara ayrı bir kapıyı tahsis ettirmeyi gerektirecek kadar sıkça gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Zirâ, daha sonra bu rağbetin artması üzerine Hz. Ömer (r.a.), söz konusu kapıyı sadece bayanların girişine ayırarak, erkeklerin buradan girişini yasaklamıştır.¹¹⁰

Bazı kadınların Mescid-i Nebevi'de gece vakti kaldıklarını ihsas ettiren ifadelerle bakılırsa¹¹¹ kadınlara ait Suffada da ihtiyaç duyulduğunda kadınların

106. Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.22, s.430.

107. Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.10, s.188.

108. Taberani, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.2, s.54.

109. Ebu Davud, Salat, 17, 54.

110. Ebu Davud, Salat, 17.

111. Ahmed b. Hanbel, c.3, s.93 (c.2, s.388).

burada yattıkları anlaşılmaktadır. Ama her halükârda burasının gündüzleri kadınların eğitim ve öğretim faaliyetleri ile dini görevleri yerine getirmek için kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

3. Okuma Yazma Öğreten ilkokullar (Küttâblar)

a) Genel Bakış

Küttâb kelimesi, günümüzdeki ilkokulları karşılayabilecek bir kelime olmakla birlikte, şimdiki ilkokullara göre daha basit bilgilerin verildiği, okuma ve yazmanın öğretildiği bir nevi sıbyan mektepleri için kullanılırdı. Bu okullarda bazen basit matematik bilgileri de verilirdi.

Yukarıda kısmen küttâblar hakkında verdiğimiz bilgilere ek olarak Ahmed Çelebi, Arabistan'da İslâm'ın zuhurundan önce çok az yayılmış olmalarına rağmen okuma-yazma öğretiminin yapıldığı ve "küttâb" adı verilen okulların varlığından söz etmektedir.¹¹² Ancak Ahmed Çelebi, bunların adedi ve de isimleri hakkında her hangi bir bilgi vermemektedir.

Ziya Kazıcı da: "Bir nevi sıbyan mektebi demek olan küttâblar, İslâm'ın zuhurundan önce de vardı. Daha önce de belirtildiği gibi, Araplarda çok az kimse yazı yazmayı biliyordu. Arabistan'da bu işi meslek haline getiren ve kavmine yazı öğreten Vadi'l-Kurrâ'dan bir kişi idi. O, buraya yerleşerek bazı kimselere yazıyı öğretmişti. Böylece bu sanatı öğrenen halkın sayısında artış meydana geliyordu" demektedir.¹¹³

Buna benzer bilgileri, başka çağdaş araştırmacılar da ifade etmektedirler. Araştırmacıların bildirdiğine göre, bu kurumlarda İslâm'ın zuhurundan önce sadece okuma ve yazma öğretilirken, İslâm'ın zuhurundan sonra ise, bunlara ek olarak ilk dini bilgiler, lûgat, hesap ve güzel yazı da öğretilmiştir.¹¹⁴

Mehmet Dağ ve H.Raşit Öymen'in hazırladıkları İslâm Eğitim Tarihi, adlı eserde küttâplar ile ilgili şu bilgiler verilmektedir: "Küttâblar, başlangıçta yazı okulları olarak ortaya çıkmışlar, okuma ve yazma öğretimini müslümanlar ele

112. Ahmed Çelebi, İslâm Eğitim Tarihi,, s.33.

113. Ziya Kazıcı, İslâm Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Yay., , 1991, s.222; Ziya Kazıcı, Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi, Bir Yay., İstanbul, 1983, s.20.

114. Muhammed Atıyye el-Ebraşi, et-Terbiyyetu'l-İslâmiyye ve Felasifetuha, 3. Bsk., Mısır, 1975, s.71.

alıncaya kadar Kur'ân ve dinin öğretildiği başka bir tür kütâbla bir müddet yanyana devam etmişlerdir. Dolayısıyla İslâm'ın ilk devirlerinde iki tür kütâbtan bahsetmek yerinde olur: a) Okuma-yazmanın öğretildiği kütâblar, b) Kur'ân ve din eğitiminin verildiği kütâblardır ki, birincilerden biraz daha sonraki devreye rastlarlar. Birincilerin İslâmdan öncede varlığı ileri sürülebilir. ikinciler ise tamamen İslâmî bir karakter taşıyan, öğretimde ağırlığın Kur'ân ve dine verildiği kuruluşlar olarak gözönüne alınabilir. İslâmın ilk devirlerinde okuma-yazma öğreniminin Hıristiyan ve Yahudiler tarafından yapıldığı hatırlanırsa, bu ayırımın nedeni anlaşılır.¹¹⁵

Ahmed Çelebi de, Golziher'in okuma yazmanın öğretildiği kütâblar ile Kur'ân'ın tedris edildiği kütâbları birbirine karıştırdığı ve ikincilerin daha sonraki dönemlerde açıldığını fark etmediği için tenkid etmektedir.¹¹⁶

Yukarıda bir vesile ile Amr b. Abese es-Sulemi'nin cahiliye döneminde kavminin ilâhlarından yüz çevirip Ehl-i Teymâ'dan Kütâb'tan birine kendi durumunu anlattığı bizzat kendi ifadeleriyle bildirdiğini ifade etmiştik.¹¹⁷ Amr b. Abese'nin ilk müslümanlardan dördüncü sırada iman eden kimse olduğu¹¹⁸ gözönünde bulundurulursa, bu yörede kütâbların İslâm'ın zuhurundan önce de mevcut olduğu anlaşılacaktır.

115. Öymen, a.g.e., s.65.

116. Çelebi, a.g.e., s.39 vd. Çağdaş bir araştırmacımız olan Kâzım Sever, "İslâmî Araştırmalarda Atf Sorunu" adlı makalesinde, Ahmed Çelebi'nin bu ayırımını ve Goldziher'i tenkidini çok ağır bir dille eleştirerek, Çelebi'nin tarihi vesikalari çarpıtığını ileri sürmektedir. Kâzım Sever: "şelebi'nin kütâblar konusunda ortaya attığı ve bununla gurur duyduğu tezi tamamen Tarihi vesikalari çarpıtmaktan ibarettir. O, kitabında Goldziher, P. Hitti ve Ahmed Emin gibi araştırmacıları, kütâbları, yazı eğitimi verilen ve Kur'an dersleri verilen kütâblar olarak ikiye ayırmadıklarından dolayı haksızca eleştirerek, yazı öğretilen kütâblarda Kur'an dersleri verilmediğini iddia eder. İslâm Tarihi kaynakları ise tamamen bunun aksi delillerle doludur. Burada bir tanesiyle yetinmek istiyorum" dedikten sonra (Safedi, Vâfi, I, 218) referansıyla kütâblarda Kur'ân öğretildiğine dair bir alıntı yapmaktadır. Bkz: Kâzım Sever, "İslâmî Araştırmalarda Atf Sorunu", İslâmîyât Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Ocak-Mart 1998, s.105. Biz de, sayın Sever'in bu tenkidini haksız ve Tarihi gerçeklere aykırı buluyoruz. Zirâ ileride Resulullah (s.a.v.)'in zamanında Medine'de kütâbların mevcut olduğunu çok sarih delillerle ortaya koyacağımız gibi, İslâm'ın ilk dönemlerinde kütâbların var olduğu ortadadır. Ancak bu kütâbların hiç biri Sahabeye nisbet edilerek anılmamaktadır. Bu da söz konusu kütâblarda özellikle Resulullah (s.a.v.) döneminde İslâm dini ile ilgili bilgilerin verilmediğini tek başına ispat etmeye yetmektedir. Zaten Çelebi de, "Bundan elde edilen sonuç, bu nevi mekteblerin, İslâm'ın ilk devirlerinde henüz ortaya çıkmamış olduğudur" demektedir. (Bkz: Çelebi, a.g.e., s.41.) Yoksa Ahmed Çelebi, daha sonraki dönemlerde kütâblarda Kur'ân öğretimini inkâr etmemektedir. Kanaatimizce Kâzım Sever, Ahmed Çelebi'yi dikkatlice tetkik etmediğinden, yanılıya düşmektedir.

117. ibn Sa'd, a.g.e., c.4, s.217.

118. ibn Sa'd, a.g.e., c.4, s.215.

Verilen bu bilgiler, o dönemde Arabistan'ın çeşitli yerlerinde "küttâb" adı verilen bir nevi müstakil öğretim yerlerinin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Biz de yukarıda cahiliye dönemindeki eğitim kurumlarından söz ederken, küttâbların çok eski bir tarihten beri Araplar arasında bilindiğini ve hizmet gördüğünü ortaya koymuştuk.

Aktardığımız bu bilgilere göre, özellikle medeniyetin inkişaf ettiği bölgelerde, İslâm'ın zuhurundan çok önce Arapların bazı eğitim kurumların yanında küttâb denilen ilköğretim kurumlarına da sahip olduğunu söylemeye imkân bulabiliriz. Maalesef bu küttâbların özellikle Hicaz bölgesinde nerede buldukları, hangi isimlerle (kimlere veya nerelere nisbetle) anıldıkları ve ayrıca toplam sayılarını şimdilik öğrenme imkânından mahrumuz.

b) Resulullah (s.a.v.) Döneminde ilkokullar (Küttâblar)

Resulullah (s.a.v.)'in başlattığı eğitim ve öğretim faaliyetlerinden sonra çok zaman geçmeden Suffa, Medine'deki insanların ihtiyacını karşılayamaz duruma gelmiştir. Resulullah (s.a.v.), buradaki izdiham ve kümelenmeyi azaltmak üzere Medine'nin çeşitli mahallelerinde ilkokul veya hazırlık okulları diyebileceğimiz bir çok okul daha açmıştır. Bu okullarda verilen eğitim neticesinde mescitteki izdihamın azaltılması hedeflenmiş olması muhtemeldir.

Resulullah (s.a.v.)'in hicretinden kısa bir müddet sonra söz konusu izdiham ve yığılma meydana geldiğinden, Mahreme b. Nevfel (r.a.)'ın evi "Daru'l-Kurrâ" adında ve Kur'ân-ı Kerim öğretimine tahsis edilerek faaliyete geçirilmiştir.¹¹⁹ Aynı şekilde, Medine'nin güney tarafında kurulu Kubâ camiiinde de bir okulun mevcudiyetinden bahsedilmekte ve Resulullah (s.a.v.)'in sık sık buraya gelerek eğitim ve öğretime nezaret ettiği bildirilmektedir.¹²⁰

Cuvasa ahalisinin cuma namazlarını kılmak için Medine'deki Mescid-i Nebevî'nin büyüklüğünde bir cami inşa ettiklerini biliyoruz. Muhammed Hamidullah Hoca, Cuvasa'daki camide bir de okulun kurulduğunu bildirmektedir.¹²¹ Bu okulda da diğer okullardaki gibi ilk öğretimin yapıldığını tahmin etmek zor değildir.

119. İbn Sa'd, a.g.e., c.4, s.205; Kettani, a.g.e., c.1, s.56; Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, c.2, s.771; İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Akçağ Yay., 1. Bsk., Ankara, 1988, c.1, s.437; Selahattin Parlador, "Hz. Peygamber Devrindeki Eğitim Anlayışı ve İşleyişi", D.E.Ü.i.F. Der., Sayı:1, s.261; Ziya Kazıcı, Anahatları ile İslâm Eğitim Tarihi, Bir Yay., , 1983, s.25.

120. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, c.1, s.771.

121. Muhammed Hamidullah, Muhtasar Hadis Tarihi, s.23.

Bu okulların dışında ayrıca okuma ve yazmanın öğretildiği bugünkü ilkokullara muadil küttâbların da o esnada Medine’de mevcut olduklarını tespit etmiş bulunuyoruz. Ümmü Seleme (r.anha)’nın küttâb öğretmenlerine kendilerine yardımcı olması için çocukları göndermesini talep ettiğine dair rivayet de bu gerçeği net olarak ortaya koymaktadır. Söz konusu rivayet şöyledir: “Ümmü Seleme (r.anha)¹²² Küttâb öğretmenine bana yün atmak için erkek çocukları gönder, hürleri gönderme.”¹²³ diye haber yollamıştır.

Bu rivayetle, hem Resulullah (s.a.v.) döneminde Küttâbların varlığını tespit eden bir delile ulaşmaktayız ve hem de söz konusu küttâblarda hür çocuklarla beraber kölelerin de eğitim ve öğretimde bulduklarını öğrenmekteyiz. Demek ki küttâblar, sanıldığı gibi yalnızca hür olan insanların çocuklarına eğitim ve öğretim veren kurumlar değildi; buralarda hürlerle birlikte kölelerin çocukları da öğretim görebilmekteydiler.

Şimdiye kadar küttâbların Hz. Ömer (r.a.) döneminde ortaya çıktığına dair yaygın olan kanaatin aksine¹²⁴, Resulullah (s.a.v.)’in Medine’de bulunduğu sıralarda küttâbların mevcut olduğunu ortaya çıkardığımız gibi, bunların kimlere nisbet edilerek anıldıklarını ve buldukları mekânları tespit etmiş bulunmaktayız. İsimleri ve buldukları yer itibariyle tespit ettiğimiz küttâblar şunlardır:

1. Küttâbu Urve

Küttâb’ın sahibi olan Urve’nin, Yemenli bir şahıs olduğu ve Medine’ye gelerek burada öğretim faaliyetleri yürüttüğü dışında kendisi hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz. Tarihçilerin bildirdiklerine göre, Hz. Hafsa (r.anha)’ın evi, Hz. Aişe (r.anha)’ın evinin kible tarafındaydı ve aralarında bir insanın geçebileceği kadar dar bir sokak bulunmakta idi.¹²⁵ Öbür taraftan Hz. Hafsa’ya ait evin kapısı Urve’nin küttâbına bitişik köşk ile Abr b. Zam’a’nın evinin arasındaydı. Bu küttâbın hemen yanında Benu Züreyk mescidi vardı.¹²⁶ imam şafii’nin rivayetine göre, Resulullah (s.a.v.), Medine’de bayram namazı için

122. Bilindiği gibi Ümmü Seleme, mü’minlerin annesidir. Bazı rivayetlerde Ümmü Süleym şeklinde gelmektedir. Bu takdirde söz konusu edilen Ümmü Süleym, Enes b. Malik’in annesidir.

123. Buhari, Diyat, 27.

124. Bu şekildeki rivayet için bakınız: Kettanî, a.g.e., c.2, s.293.

125. Muhammed İlyas, a.g.e., s.26.

126. Samhudi, Vefau’l-Vefa, c.2, s.741,742; Ayyaşi, a.g.e., s.212.

Musallaya giderken Medine'nin büyük caddesinden (Sa'd b. Ebi Vakkas'ın evinin önünden¹²⁷) gider ve dönüşünde Ammar b. Yasir (r.a.)'ın evinin önündeki yoldan dönerdi.¹²⁸

Ammar b. Yasir'in evi, Ebu Hureyre'nin de evinin üzerinde bulunduğu Abdurrahman b. Haris sokağının üzerindeydi. Bu sokak Resulullah (s.a.v.)'in bayram namazından dönerken içinden geçtiği sokaktı.¹²⁹ Bu sokakta bulunan Ebu Hureyre (r.a.)'ın evi, Abdurrahman b. Haris'in evinin hemen karşısındaydı ve Urve'nin küttâbına açılan küçük bir penceresi vardı.¹³⁰

Osman b. Abdillâh b. Suraka, bir rivayette: "Ebu Useyd es-Saidî, Ebu Hureyre, Ebu Katade ve ibni Ömer, biz küttâbta iken bize uğrarlar ve onlardan iber otunun kokusunu alırdık, sakallarını sarıya boyarlardı" demektedir.¹³¹ Burada Ebu Hureyre'ninde aralarında bulunduğu Sahabinin uğradıkları ifade edilen küttâbın, Ebu Hureyre (r.a.)'ın evinden küçük bir pencerenin açıldığı Urve'nin küttâbı olması kuvvetle muhtemeldir.

Ebu Hureyre (r.a.)'ın Ashab-ı Suffe'den olması ve Resulullah (s.a.v.) hayatta iken sürekli burada bulunması, bu küttâbın Resulullah (s.a.v.)'in vefatından sonra açılmış olabileceği gibi bir ihtimal akla getirmektedir. Çünkü Peygamber Efendimiz devrinde maddi imkânsızlıklar nedeniyle evlenemeyen Ebu Hureyre, daha sonra Basra Emiri Utbe b. Gazvan'ın kız kardeşi ve Hz. Osman'ın baldızı Büsre ile evlenmişti.¹³² Öncelikle bu konuya açıklık getirmeliyiz.

Bilindiği gibi Ebu Hureyre (r.a.), hicretin altıncı yılında müslüman olmuştur ve Peygamber Efendimiz ile dört yıl arkadaşlık yapmıştır. Ancak kendisi biz-zat üç yıl Resulullah (s.a.v.) ile beraber bulunduğunu ifade etmektedir.¹³³ Burada iki ayrı ihtimal bulunmaktadır: Birincisi, Ebu Hureyre, Alâ b. Hadramî ile birlikte (h.8ğ 629-630) Bahreyn'e gittiği süreyi bunun dışında tutmaktadır.¹³⁴ Zirâ Resulullah (s.a.v.), Alâ b. Hadramî'yi Bahreyn'e gönderdiğinde Ebu

127. Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.6, s.39.

128. Muhammed b. idris eş-şâfiî, el-Umm, Tah: Muhammed Zuhri en-Neccar, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, Ts., c.1, s.233.

129. Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.6, s.39.

130. Samhudi, a.g.e., c.3, s.793,813. Hendek Savaşı esnasında sağlam bir kale olduğundan dolayı Resulullah (s.a.v.)'in kadın ve çocukların kalmasını istediği Benu Haris kalesi de buradadır. Bu sokak ismini burdan almış olsa gerektir. Bkz: Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.4, s.268.

131. Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.3, s.240; ibn Sa'd, a.g.e., c.3, s.558; Zehebî, Siyeru A'lam, c.2, s.539; Şemsu'd-Din es-Schavi, et-Tuhfetu'l-Latif fi Tarihi'l-Medineti's-Şerif, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1.Bsk., Beyrut, 1993, c.2, s.400.

132. İslâm Ansiklopedisi, D.i.B. Yay., c.10, s.161.

133. Zehebî, Siyeru A'lam, c.2, s.589.

134. İslâm Ansiklopedisi, D.İ.B. Yay., c.10, s.160.

Hureyre'yi de müezzin olarak beraberinde yolcu etmişti.¹³⁵ ikinci ihtimale göre, bir yıl Medine'deki evinde ikâmet ettiği için bu yılı Resulullah (s.a.v.) ile birlikte kaldığı zamana dahil etmemiştir.

Bize göre ikinci ihtimal daha çok ağırlık kazanmaktadır. Zirâ Taberanî'deki bir rivayet, Ebu Hureyre (r.a.)'ın evinin Resulullah (s.a.v.)'in sağlığında mevcut olduğunu bildirmektedir. Söz konusu rivayet şöyledir: "Resulullah (s.a.v.) Bayram (namazın)a çıktığı zaman Sa'd b Ebi Vakkas'ın evinin (bulunduğu sokaktan) geçtikten sonra kıl çadırda bulunanların yanından geçer ve hutbeden önce namaza başlardı. sonra diğer bir yol olan Benu Zureyk sokağından dönerdi. Sokağın yanında keskin bıçak ile kurbanını keser, sonra Ammar b. Yasir ve Ebu Hureyre'nin evlerinin yanından giderdi."¹³⁶ Bu rivayet, Ebu Hureyre'nin evi ile birlikte ona bitişik olan Küttâb, Resulullah (s.a.v.)'in sağlığında mevcut olduğunu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun yanında Resulullah (s.a.v.)'in dönemindeki Medine şehrini tanıtan Samhudî de, bu küttâbın Medine'de mevcut olduğunu bildirmektedir. Bu sebeple Urve'ye ait küttâbın Resulullah (s.av.) döneminde faaliyet yaptığı bütün yönleriyle ortaya çıkmaktadır.

2. Küttâbu Beni Amr b. Osman

Benü Amr b. Osman'ın küttâbı, Sahabenin defnedildiği ve bugün için Cennetu'l-Baki' diye bilinen Baki' mezarlığının hemen yanındaydı. Bu küttâbın varlığından Resulullah (s.a.v.)'in oğlu İbrahim'in vefatı üzerine haberdar oluyoruz. Ubeydullah b. Ebi Rafi' yaptığı rivayette, "Resulullah (s.a.v.)'in oğlu İbrahim vefat ettiğinde O'nu nereye gömeceğimizi Resulullah (s.a.v.)'den sorduk, O da: 'Osman b. Maz'un'un yanına (gömün)' buyurdu" Osman b. Maz'un da, Benü Amr ibn Osman'ın küttâbının hemen yanına gömülmüştü." demektedir.¹³⁷

Osman b. Maz'un (r.a.), muhacirlerden Medine'de ilk vefat eden kimsedir ve kezâ Baki' mezarlığına ilk defnedilen şahıs da yine O'dur.¹³⁸ Osman b. Maz'un'un hicri ikinci yılda (diğer bir rivayete göre üçüncü yılda) vefat ettiği

135. Zehebî, Siyeru A'lam, c.2, s.594.

136. Taberanî, el-Mu'cemu'l-Kebir, c.6, s.39.

137. Samhudî, Vefau'l-Vefa, c.3, s.892,893.

138. İbn Sa'd, Baki' mezarlığına ilk gömülen şahsın Osman b. Maz'un olduğunu ve bunu Resulullah (s.a.v.)'in oğlu İbrahim'in takip ettiğini söyler. Bkz: İbn Sa'd, a.g.e., c.1, s.141.

düşünülürse, sözü edilen Benü Amr b. Osman'ın küttâbının, hicretin ikinci yılında ve Resulullah (s.a.v.)'in Medine'de bulunduğu bir sırada faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

3. Küttâbu shak el-A'rec

İshak el-A'rec'in küttâbı da, yukarıda ismi geçen Urve'nin küttâbının bulunduğu sokakta yer almaktaydı. Sözü edilen sokak, Ebu Hureyre ve Ammar b. Yasir (r.anhuma) gibi sahabelerin evlerinin üzerinde bulunduğu Abdurrahman b. Haris sokağıydı. İshak el-A'rec'in küttâbının kapısı Urve'nin küttâbına batı tarafından bitişik idi.¹³⁹

Maalesef İshak el-A'rec'in küttâbı hakkında da, isim ve bulunduğu mekân dışında fazla bilgiye sahip değiliz. Diğer küttâblar gibi, ne zaman öğretim faaliyetlerine başladığı, kimlerin burada eğitim ve öğretim işiyle meşgul oldukları ve hangi şahısların burada okuma-yazma öğrendikleri şimdilik bilinmemektedir.

4. Küttâbu'n-Nasr

Resulullah (s.a.v.) dönemindeki medine şehrini tanıtan Samhudî, söz konusu küttâb ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Küttâbu'n-Nasr, Al-i Nadle b. Ubeydullah b. Harâş'ın evinin önünden Musallaya ve oradan da Bathan'a geçen yolun üzerindeydi.¹⁴⁰ Bu yol, muhtemelen Musallaya giden ve eserlerde bildirildiği üzere bayramlarda Resulullah (s.a.v.)'in geçtiği geniş sokak olmalıdır.

Bu küttâb hakkında da tespit edebildiğimiz bilgi ancak bu kadardır. Yukarıdaki küttâblar gibi kimlerin burada faaliyet yürüttüğüne dair herhangi bir bilgiye maalesef tesadüf edemedik.

5. Küttâbu Al-i Zeyân

Küttâbu Al-i Zeyan ismiyle tanınan bu küttâb, aynı zamanda "Küttâbu İbni Zeyan" olarak da tanınır. Yukarıda Urve'nin küttâbının hemen yanında Beni

139. Samhudî, Vefau'l-Vefa, c.2, s.742.

140. Samhudî, Vefau'l-Vefa, c.2, s.759.

Züreyk mescidinin bulunduğunu ifade etmiştik. İbni Zeyan'ın küttâbı da Beni Züreyk Mescid'inin hemen karşı tarafında bulunuyordu. Resulullah (s.a.v.)'in döneminden sonra bilahare bu küttâbta bulunanların sürekli içki içmeleri sebebiyle Hz. Ömer b. Hattab (r.a.), kendi hilafeti döneminde bu küttâbı yaktırmıştır.¹⁴¹

Verilen bilgilere bakıldığında, Medine'de o gün için mevcut olan küttâb-
ların hemen hemen hepsinin birbirlerine çok yakın yerlerde ve aynı mahallerde
bulunduğu göze çarpmaktadır.

6 Küttâbu Rezin

Bizlere Resulullah (s.a.v.)'in dönemindeki durumuyla Medine şehrinin tanı-
tan Samhudî, söz konusu eserinde yukarıda tanıttığı küttâblardan başka Küt-
tâbu Rezin adında bir başka küttâbtan daha söz etmektedir.

Samhudî'nin Kuba mescidiyle ilgili naklettiği bir rivayetten bu küttâbın
varlığından haberdar oluyoruz. Söz konusu rivayet şöyledir: "Yahya, İbni
Münkedir'den O da Rezin'in küttâbında Cabir'den muttasıl bir senetle, İbni
Münkedir'in 'insanların Ramazanın on yedinci gününün sabahında Mescid-i
Kubâ'ya geldiğini idrak ettim' diye rivayet etmektedir."¹⁴²

Nakledilen bu bilgidен, Cabir b. Abdullah (r.a.)'ın Rezin'in küttâbında ha-
dis rivayet ettiğini öğreniyoruz. Sahabenin önemli isimlerinden biri olan Cabir
(r.a.)'ın söz konusu küttâbta bulunduğuna göre, bu küttâbın Resulullah (s.a.v.)
zamanında mevcut olması ihtimali de bulunmaktadır. Ayrıca Cabir b. Abdul-
lah (r.a.)'ın, Mescid-i Nebevî'de bir ders halkası vardı ve oradakilere ilim
öğretirdi. Cabir b. Abdullah (r.a.)'ın, Resulullah (s.a.v.)'in sağlığında, mescitte
verdiği derslerin dışında fırsat buldukça, uygun bir ortamın mevcudiyetinden
dolayı burada eğitim ve öğretimde bulunmuş olması da bir ihtimaldir.

Biz, söz konusu küttâbın Resulullah (s.a.v.) zamanında eğitim ve öğretim
faaliyetlerinde bulunduğunu ancak bu bilgilerle ortaya koyabiliyoruz. Samhudî'nin
özellikle Resulullah (s.a.v.) zamanında Medine'de bulunan yapıları, sokakları,
vadileri, kuyuları gibi pek çok bilgiyi aktardığı eserinde bu küttâbtan söz etme-
sinden dolayı, biz de Rezin'in küttâbını Resulullah (s.a.v.)'in dönemindeki küt-
tâblar arasında bulunmasını muhtemel gördüğümüzden zikrettik.

141. Samhudî, Vefau'l-Vefa, c.2, s.745.

142. Nuru'd-Din Ali b. Ahmed es-Samhudî, Hulasatu'l-Vefâ bi Ahbari Dari'l-Mustafa, Bulak,
h.1285, s.192.

Elde ettiğimiz bu bilgilerin neticesinde Resulullah (s.a.v.) döneminde isim ve yerleriyle beraber (biri muhtemelen) toplam altı adet küttâbın o gün için mevcut olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Bu küttâbların ne zaman faaliyete başladıkları, buralarda kimlerin okuduklarını ve hangi bilgileri aldıklarını, kimlerin öğretmen olarak görev yaptıklarını maalesef tespit etme imkânını bulamadık. Yalnızca Urve'nin küttâbında Urve'nin kendisinin bizzat öğretmen olarak görev yaptığını ve Yemen'den gelerek Medine'de bu okulu açtığını biliyoruz. Bunun dışındaki küttâblar ile ilgili detay şimdilik bilinmemektedir. ileride yapılacak araştırmalar, küttâplar hakkında daha fazla bilgiye ulaşmamızı sağlayacaktır.

Kettanî, “Sahabe (döneminde ve), Ömer'in hilafetinden önce bir kimse çocuğuna ve küçük kardeşine, büyükler de büyüklere öğretirdi. Fetihlerden sonra çocukların sayısı artınca Hz. Ömer küttâbların yapılmasını emretti”¹⁴³ şeklinde bir bilgi nakletmektedir. Söz konusu rivayetten Resulullah (s.a.v.) döneminden itibaren Hz. Ömer (r.a.)'ın hilafetine kadar küttâbların mevcut olmadığı anlaşılıyorsa da, yukarıda da tespit ettiğimiz gibi, küttâbların Resulullah (s.a.v.) döneminden itibaren mevcut oldukları şüphe götürmez bir gerçektir. Zirâ şemsu'd-Din es-Sehavî de, Medine Tarihi ile ilgili eserinde o dönemde Medine'de küttâbların bulunduğu işaret etmekte, maalesef bunlar hakkında her hangi bir bilgi aktarmamaktadır.¹⁴⁴ Kettanî'nin yaptığı bu nakil, belki de küttâblarda İslâm'ın öğretimiyle ilgili olabilir. Muhtemelen Resulullah (s.a.v.) dönemindeki küttâblar yalnızca Arap yazısının okuma ve yazılmasının öğretimi ile basit hesapların çocuklara kazandırılması için kullanılırken, Hz. Ömer (r.a.) döneminde bizzat İslâm dinin esaslarının öğretildiği okullar haline gelmiş olabilir.

Gıyas ibn Ebi şebib'in bize naklettiği bilgiye bakıldığında küttâbların Medine dışındaki gelişimiyle ilgili önemli ipuçları yakalamak mümkündür. Gıyas ibn Ebi şebib şöyle rivayet ediyor: “Biz gençler, Keyrevan'da küttâbta otururken Resulullah (s.a.v.)'in arkadaşı Süfyan b. Vehb (ki kendisi Mısır ehlin-den sayılırdı), bize uğradı ve selam verdi, başında sarık vardı, arkaya doğru sarığını sarkıtmıştı.”¹⁴⁵ Bu bilgiye göre henüz Ashab döneminde, küttâbların ta Kayrevan şehrine kadar yayıldığı anlaşılmaktadır. Çok kısa zamanda buralara kadar yayılan küttâbların mazisininin, Hz. Ömer (r.a.) zamanında başlaması pek

143. Kettanî, a.g.e., c.2, s.293.

144. Sehavî, a.g.e., c.1, s.20.

145. İbn Abdilberr, el-İsti'ab, c.2, s.631.

mümkün görünmemektedir. Zirâ tarihçilerin yaptığı nakillerden, Resulullah (s.a.v.)'in Muaz b. Cebel'i okullara müfettiş tayin ederek Yemen'e gönderdiğini ve Muaz b. Cebel'in orada köy köy gezerek okullar kurduğunu ve onları idare ettiğini öğreniyoruz.¹⁴⁶ Buna göre henüz Resulullah (s.a.v.)'in sağlığında okulların Arap Yarımadasına bizzat Peygamber Efendimizin emriyle yayıldığı ortaya çıkmaktadır.

Yaptığımız incelemeler neticesinde İslâm'ın ilim ve öğretime verdiği öneme paralel olarak yaygınlaşan yazıyla birlikte, eğitim ve öğretim kurumlarının da aynı oranda gelişme gösterdikleri müşahade edilmiştir. Bu kurumlar, zamanla şekil ve muhteva değiştirerek günümüze kadar gelen İslâmî eğitim kurumlarının ilk nüvelerini oluşturmaktadırlar.

Sonuç

Resulullah (s.a.v.) dönemindeki ilköğretim çalışmalarının okuma ve yazma öğretimi ile başladığı gibi, ayrıca insanlığa sunulan yeni bir din olması hasebiyle İslâm öğretimi için de söz konusudur.

Eskiden beri okuma ve yazmanın öğretildiği ilköğretim kurumları olarak küttâbların mevcut olduğu Arabistan Yarımadasında, bu kurumların çokça rastlanılır bir sıklıkta görülmedikleri ilk bakışta fark edilmektedir. Resulullah (s.a.v.) döneminde de varlıklarını sürdüren bu kurumların aynı işlevi yerine getirmek üzere faaliyet gösterdikleri de gözden kaçmamaktadır. Resulullah (s.a.v.) zamanında olmak üzere özellikle Medine'de küttâbların müslümanların yazıyı öğrenmelerinde önemli bir katkı sağladıklarını ifade etmemiz gerekmektedir.

Medine şehrine nazaran daha çok kültürel faaliyetlere sahne olan Mekke'de Resulullah (s.a.v.)'in yaşadığı dönem boyunca her hangi bir küttâbın faaliyette bulunduğunu ortaya koyan bulguları maalesef tespit edemedik. Bu gerçekten hareketle, Mekkelilere göre daha az okuma ve yazma bildikleri tarihçiler tarafından da tasrif edilen Medine halkının Resulullah (s.a.v.) zamanında bir çok küttâba sahip olmalarını, Resulullah (s.a.v.)'in ilme ve okuma yazmaya atfettiği önemden kaynaklanmasıyla açıklamak mümkündür. Kezâ bu gerçek, aynı zamanda Mescid-i Nebevî'nin bir parçası konumunda olan Suffe'de eğitim ve öğretim görenlerle sınırlı gibi görünen İslâmî eğitimin, bu kadarıyla kalmadı-

146. Taberî'den naklen, Muhammed Hamidullah, **Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahife-i Hermmam ibn Münebbih**, Terc: Kemal Kuşçu, Bahar Yay., İstanbul, 1967, s.23.

ğı, Medine'deki diğer okullarla birlikte söz konusu küttâbların da müslümanların kültür ve irfan hayatlarındaki standardın yükselmesinde ciddi bir rol oynadıklarını da ortaya koymaktadır.

Yaptığımız araştırmada, şimdiye kadar çok iyi bilinen Mescid-i Nebevî'nin sofasında erkeklere ait ve "Suffa" olarak anılan bölümden ayrı olarak kadınlara ait bir başka Suffanın mevcut olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Bu tespit aynı zamanda İslâm dininin kadınların eğitim ve öğretimine attığı öneme de işaret etmektedir.

Böylece Resulullah (s.a.v.) döneminde eğitim ve öğretimin zamanın şartlarına göre, çok ileri seviyede olduğu hemen farkedilmiştir. Ayrıca cahiliye dönemi ile İslâm'ın zuhurundan sonraki dönem arasında gerek ilköğretim ve gerekse genelde eğitim ve öğretim açısından kıyaslanmayacak derecede farklılık olduğu da dikkat çekmektedir. Bu farklılık hiç şüphesiz İslâm'ın lehine olan bir olumlu gelişmeyi de ifade etmektedir.

Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.)'in teşvikiyle İslâm medeniyetinin temel taşlarının atıldığı Medine şehrinde birden bire artış gösteren eğitim kurumlarına paralel olarak okuma ve yazmanın da süratle yayıldığı farkedilmektedir. Kitap sahibi bir din olan İslâm'ın ilk emrinin "oku" olması, ilim ve irfana dayalı bir medeniyetin temelini cehaleti izaleye harcanan emeklerle ortaya koymasına sebep olan önemli bir amildir.